

TANULMÁNYOK

PÉTERI ZOLTÁN

Az államforma fogalmáról

I.

1. Az államhatalom birtoklásának és gyakorlásának kérdése a történelem folyamán mindenkor az osztályok harcának középpontjában állott. Mióta a termelőeszközök magántulajdonának védelmére létrejött az állam, a kényszerítő hatalom gépezete, azóta a kizsákmányoló osztályok minden eszközzel e gépezet megszilárdítására, az elnyomást elősegítő szervezeti formák és módszerek tökéletesítésére törekedtek. A kizsákmányolt és elnyomott osztályok harca viszont mindenkor az államhatalom birtokáért vagy legalábbis az abban való részvételért folyt. Ez volt minden forradalom célja, s az államgépezet a forradalomban győztes osztály legfőbb zsákmánya.¹

A sikeres forradalmak mellett, ahol a hatalom — a forradalom eredményeként — egyik osztály kezéből a másikba ment át, ismer a történelem kompromisszummal végződött forradalmakat is. Ilyenkor nem egyik osztály uralmának a másikéval való felváltása volt a forradalom eredménye, hanem legfeljebb az osztályuralom módszereinek, szervezeti formáinak új, az elnyomottak számára könnyebben elviselhető módszerekkel és formákkal való felcserélése. A forradalom leverésének viszont szükségszerű következménye volt az osztályelnyomás formáinak és módszereinek élesedése, kiméletlenebbé válása. Az uralkodó és az elnyomott osztályoknak ez a küzdelme, sikerei és kudarcai jutnak kifejezésre az államhatalom gyakorlásának szervezetében és módszereiben, azok történeti változásaiban.

Ugyanez a folyamat, az osztályerőviszonyok hullámozása — amelynek a hatalomgyakorlás szervezetében és módszereiben bekövetkezett változások csupán következményei — jelentkezik az államtudományban az államforma problémájaként, noha a kizsákmányoló társadalmi rendszerek „hivatalos” tudománya többnyire beéri a felszíni jelenségek vizsgálatával, azok gazdasági és társadalmi okainak, osztályösszefüggéseinek feltárása nélkül. Az egyes államok felépítésében, valamint az államhatalom gyakorlásában mutatkozó különbségek már több mint 2000 éve felkeltették a politikai gondolkodók figyelmét, s ha egyrészt osztályhelyzetük, másrészt világgépük szükségszerűen korlátozott volta meg is akadályozta őket abban, hogy a különbségek s a különbségeket előidéző változások valóságos okait felismerjék, az egyes államok felépítésének, belső szervezetének leírásával és összehasonlításával, valamint az államok ezen az alapon megkísérelt osztályozásával megtették az első lépéseket az államforma-elmélet kidolgozásának útján. Ez az út — a kizsákmányoló társadalmak uralkodó osztályainak az állam osztályjellege elleplezéséhez fűződő ér-

¹ MARX: Louis Bonaparte brumaire tizenharmadikája. MARX—ENGELS: Válogatott művek. I. köt. Bp. 1949. 309. p.

dekei következtében — korántsem volt egyenes, s a burzsoá államtudomány hatékony közreműködésével zsákutcába torkollott. Ebből csak az állam osztályjellegének s ennek alapján az állam típusa és formája közti összefüggés lényegének a marxizmus—leninizmus klasszikusai által történt feltárása mutatott kiutat, s tette lehetővé a szocialista állam- és jogtudomány számára az államforma évezredes problémájának megoldását. Ez a megoldás azonban egyelőre csak fő vonásaiban tekinthető véglegesnek, nem véletlen tehát, hogy éppen most — amikor a szocializmus, illetve a kommunizmus építése a szocialista tábor országaiban új, hatalmas lendületet nyert, s ez a körülmény a megoldandó elméleti problémák tömegét veti fel a szocialista állam- és jogtudomány művelői előtt — újra előtérbe került az államforma, s ezen belül különösen a szocialista állam formáinak problémája.²

2. Az államforma-probléma jelentőségét az osztályharcok története és a politikai tanítások ezt tükröző változásai egyaránt igazolják. Minthogy az államforma adja a leghívebb képet az osztályharc mindenkori állásáról az adott gazdasági-társadalmi formáción s az annak megfelelő államtípuson belül, az államforma alakulása mind a gyakorlati politikusok, mind a politikai tudományok művelői számára bő anyagot nyújt az államéletre vonatkozó általánosító következtetések levonásához. A különböző államformák nem egyforma lehetőséget biztosítanak az osztályharc folytatása számára, a konkrét helyzet követelményeivel szemlélve, az osztályerőviszonyokat helyesen mérlegelő politikának tehát az adott állam formáját is figyelembe kell vennie. Az elnyomott osztály számára egyáltalán nem közömbös az őt elnyomó állam formája, s a történelem számos példával szolgál az olyan megmozdulásokra is, amelyek eleve csak az államforma megváltoztatására irányultak, az állam osztálytartalmának fenntartása mellett. Ma főleg a tőkés országok elnyomott osztályai számára jelent közvetlen feladatot az államforma demokratizálódásáért vívott küzdelem, hiszen egy demokratikusabb állami berendezkedés és ennek keretében az osztályharcnak a munkáosztály számára szabadabb formái természetesen több lehetőséget biztosítanak a szocializmushoz való békés átmenetre is.

Az államforma jelentőségére vonatkozó megállapítás azonban nemcsak a tőkés országokban harcoló kommunista és munkáspártokra érvényes. Az államforma a szocializmus és a kommunizmus építésének körülményei között is az osztályerőviszonyok állásának tükrözője, az állam felépítésének, belső szervezetének és az államhatalom gyakorlása során alkalmazott alapvető módszereknek a kifejezője. A szocialista országokban, ahol a hatalom a dolgozó

² Az elmúlt évek során megjelent munkák közül ld. különösen: PETROV, V. Sz.: O ponjati formü goszudarsztva. Voproszü szovetszkogo goszudarsztva i prava. Ucsenüe zapiszki Leningradszkogo Ordena Lenina Goszudarsztvennogo Universziteta imeni A. A. Zsdanova. Szerija juridiceszkih nauk, vüpuszk 6. Leningrád, 1955. 64—83. p.; PETROV: Osznovnüe priznaki formü goszudarsztva szocialiszticeszkogo tipa. Voproszü szovetszkogo goszudarsztva i prava. Ucsenüe zapiszki Leningradszkogo Ordena Lenina Goszudarsztvennogo Universziteta imeni A. A. Zsdanova. Szerija juridiceszkih nauk, vüpuszk 7. Leningrád, 1955. 17—45. p.; DENISZOV, A.: Szuscsnoszty i formü goszudarsztva. Izdatelsztvo Moszkovszkogo Universziteta, Moszkva, 1960.; LASIN, A. G.: Formü szocialiszticeszkogo goszudarsztva. Moszkva, 1960.; KUČERA, Eduard: Poznámky k pojmu forma státu. Právník, 1958. 205—220. p., magyarul: Megjegyzések az államforma fogalmához. Jogtudományi Közöny, 1958. 331—343. p.; KUČERA: Některé další poznámky k pojmu formy státu. Právník, 1959. 41—61. p.; DOKOV, D.: Za ponjatieto forma na drzsavata i negovite elementi. Izvestija na Insztituta za pravni nauki. T. XI., KN. 2. Szofija, 1960. 135—193. p.; HALÁSZ Pál: Az államformatan néhány elméleti kérdése. Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata. Bp. Tankönyvkiadó, 1960.

osztályok kezében van, s a fejlődés nem ösztönszerűen, hanem a felismert objektív törvényszerűségek tudatos alkalmazásával megy végbe, a proletariátusra és élesapatára, a kommunista pártra az államforma tudatos alakításának kötelezettsége hárul, hogy minél teljesebben kibontakozhassék az államformának mint a szocialista építés eszközének, a szocialista felépítmény részének alapját segítő, annak fejlődését meggyorsító szerepe.

Ismeretes, hogy Lenin, a világ első szocialista államának megteremtője, a kapitalizmusból a kommunizmusba való átmenet időszakában az államformák nagy változatosságát tételezte fel, mint a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődésének egyik szükségszerű következményét.³ Napjainkban, amikor a szocializmushoz vezető parlamentári út lehetőségei is számos országban kedvezőnek mutatkoznak, a lenini tanításnak fokozott jelentősége van.⁴ A szocialista államelmélet művelőjének most az a feladata, hogy egyfelől az államhatalom gyakorlásának a szocialista országokban fellelhető szervezeti formáit és módszereit vizsgálva, azokból levonja a szükséges elméleti következtetéseket, másfelől viszont éppen a szocializmus útját járó országok tapasztalatainak általánosítása alapján dolgozzon ki konkrét megoldási lehetőségeket azoknak a szervezeti formáknak és módszereknek a megvalósítására, amelyek a legjobban alkalmazkodnak a szocializmus építésének nagy célkitűzéseire; így elősegítik, meggyorsítják a szocialista, majd a kommunista társadalom elérését. Nyilvánvaló, hogy ezek a szervezeti formák és módszerek — alapvető hasonlóságuk ellenére — számos eltérő sajátosságot is mutatnak. A szocialista átalakulás az egyes országokban sok vonatkozásban különböző gazdasági és társadalmi feltételek között, a történeti múlt és a nemzeti hagyományok által jelentősen befolyásolt, sajátos úton megy végbe. Az államelmélet feladata, hogy ezen államok alapvető tartalmi azonosságát hangsúlyozva, feltárja az egységes szocialista államtípuson belül fellépő, sok tekintetben eltérő, formabeli sajátosságok törvényszerűségeit is. A feladat megoldása — mint az eddigi tapasztalatok is mutatják — nem könnyű. Az a felfogás, amely a szocializmus útját járó országok állami berendezkedésében csak a sajátos, az eltérő vonásokat veszi figyelembe, könnyen a revizionizmus ingoványába téved, a másik hibás felfogás, a különbségek figyelmen kívül hagyása pedig az államvezetési módszerek és szervezeti formák gépies másolását, a nemzeti és egyéb sajátosságok elhanyagolását eredményezheti. Érthető tehát, hogy a szocialista állam formáinak megvilágítása, az ezzel összefüggő kérdések sokoldalú feldolgozása a szocialista államelmélet egyik legfontosabb feladata.

Ezen a téren még sok a tennivaló. A szocialista állam- és jogelmélet nagy érdeme, hogy tudatosította, széles körben elterjesztette az állam, illetve a szocialista állam lényegére, keletkezésére és feladataira vonatkozó klasszikus útmutatásokat. Ezek az alapvető tételek ma már általánosan ismertek és elfogadottak, ha egyes részletkérdésekben, pl. a szocialista állam funkcióinak kérdésében a kommunizmus építésének gyakorlata egyes régebbi elméleti tételek felülvizsgálását teszi is szükségessé. Megkezdődött és évek óta folyik a szocialista típusú államok problémáinak vizsgálata, a szovjet és a népi demokratikus

³ Ld. pl. LENIN: Művei. 25. köt. Bp. 1952. 443. p.; LENIN: Művei. 23. köt. Bp. 1951. 66. p.; LENIN: Művei. 31. köt. Bp. 1951. 30. p.; stb.

⁴ Ld. A kommunista és munkáspártok képviselőinek 1960 novemberében megtartott Moszkvai Értekezletén egyhangúlag elfogadott Nyilatkozat. Népszabadság, 1960. december 6.

állam- és jogfejlődés összehasonlító elemzése, s ma már a valamennyi szocialista államot jellemző, az alapvető kérdésekben mutatkozó azonosság felismerésén és hangsúlyozásán túl az egyes részletmegoldásokban mutatkozó s a szocializmust építő népi demokráciák fejlődési sajátosságain, történelmi hagyományain alapuló eltérő vonások beható elemzése is előtérbe került. E munka során világott ki, illetve vált érezhetővé szocialista államelméletünknek az a hiányossága, hogy keveset tettünk az olyan alapfogalmak tisztázása érdekében — s ezek közé tartozik az államforma fogalma is —, amelyeknek egységes értelmezése minden összehasonlítás és rendszerezés előfeltételét, kiindulópontját alkotja. E látszólag csupán terminológiai természetű problémák megoldatlansága azonban nemcsak a tudomány számára jelent nehézséget, nemcsak az általánosító elméleti következtetések kidolgozását gátolja, hanem végső soron — az állami jelenségeknek az osztályharc mindenkori állásával való szoros kapcsolata folytán — a helyes politikai taktika meghatározását is akadályozza.⁵ Túlzás nélkül állíthatjuk tehát, hogy az államelmélet alapfogalmainak tisztázása állam- és jogelméletünknek tovább nem halasztható, fontos feladata. Tanulmányunkban — e feladatkörhöz kapcsolódva — az államforma-fogalom kidolgozására teszünk kísérletet.⁶

II.

3. Az államforma-fogalom meghatározására irányuló közvetlen vizsgálódások megkezdése előtt szükségesnek látszik néhány módszertani megjegyzés előrebocsátása. Hogy az államforma problémájának jelentősége a szocializmus, illetve a kommunizmus építésének viszonyai között sem csökken, s ebből következően a szocialista állam- és jogtudománynak is foglalkoznia kell az államhatalom szervezeti felépítésével és gyakorlásának módszereivel, az az elmondottak után aligha lehet kétséges. Az is nyilvánvaló viszont, hogy állam- és jogelméletünknek vizsgálódásait — éppen a szocialista állam és jog alapvetően megváltozott jellege következtében — más módon és más célkitűzésekkel kell végeznie, mint azt a kizsákmányoló társadalmi formációk tudománya tette és teszi. A probléma ily módon való megközelítésére annál inkább szükség van, mert éppen a burzsoá államtudomány tanulmányozása vezet arra a meglepő eredményre, hogy az államforma mint tudományos probléma vizsgálata a burzsoá tudományban lényegében hosszú ideje egyhelyben topog, s ha első, aristotelesi megoldásához képest új eredményről egyáltalán beszélni lehet, az két negatív elemben, éspedig egyrészt az aristotelesi államforma-tan mai elégtelenségének felismerésében, másrészt az egész probléma bizonyosfokú elszegényítésében, túlzott leegyszerűsítésében jelentkezik. Anélkül, hogy az államforma-probléma eszmetörténeti útjának áttekintésére e tanulmány keretében vállalkozhatnánk, annyit — mint a fejlődés jelenlegi állomását — megállapíthatunk, hogy a burzsoá államtudomány — bár elismeri az államformák Aristotelestől származó, „hagyományos” osztályozásának történetileg meg-

⁵ Erre Kučera is utal. Ld. KUČERA: Megjegyzések az államforma fogalmához. Jogtudományi Közlöny, 1958. 332 p.

⁶ Szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy a tanulmányban foglaltak részét képezik egy készülő nagyobb terjedelmű munkának, amely az államforma problematikájának részletes feldolgozását célozza.

haladott voltát⁷ — nem tud annak helyére olyan összefüggő tudományos gondolatrendszert állítani, amely megnyugtató választ adna az államformák különbözőségének és történeti változásainak okaira. Az államforma társadalmi alapjának, osztály-összefüggéseinek feltárása nélkül nem lehet a probléma mélyére hatolni, a burzsoá államtudományban tehát szükségszerűen szűkül le az államforma gazdag kérdésköre egyetlen oldalra, a formális-jogi vonatkozásokra. Az Allgemeine Staatsrechtslehre az államformát egyszerű felosztási kérdésként kezeli,⁸ a szociológiai kutatások fellendülésével párhuzamosan kialakuló modern politika-tudomány (political science, science politique, Politik, scienza politica) pedig egyenesen kirekeszti vizsgálódási köréből az államforma — jogász-
szinak bélyegzett — fogalmát.⁹ Ez utóbbi sajátosság annál fontosabb problémánk szempontjából, mert napjaink burzsoá államtudományában — az Allgemeine Staatsrechtslehre háttérbe szorulásával — túlnyomórészt a szociológiai szempontok uralkodnak, nem túlzás tehát azt állítani, hogy az államforma-fogalom fokozatosan kiszorul a burzsoá államtudományból. Ha figyelembe vesszük továbbá azt a vitathatatlan tény, hogy a marxista—leninista elmélet a formális-jogi megoldásokkal szemben mindig előnyben részesítette a társadalmi — tehát a szociológia kérdésfeltevéseihez közel álló — tényezőket, s pl. a burzsoá politika-tudomány egyes képviselői ennek alapján Marx tanításának egyik legjelentősebb vonását az állam, a hatalom és általában a politika-tudomány jogi jellegének megszüntetésében (déjuridisation) látják,¹⁰ akkor teljesen indokoltnak tűnik az a kérdés, hogy van-e egyáltalán szüksége a szocialista államelméletnek az államforma fogalmára, illetve az osztályuralom gyakorlásának szervezetét és módszereit helyes-e vagy legalábbis célszerű-e az államforma problémájaként vizsgálni. Általánosabb formában felvetve a kérdést: folytatnia kell-e a szocialista állam- és jogtudománynak azt a „hagyományos” módszert, amely vizsgálódásai során elsősorban fogalom-meghatározásokra törekedett; nem esik-e elkerülhetetlenül a Begriffsjurisprudenz hibájába minden olyan elmélet, amely ismét a fogalmakat állítja előtérbe? Rejlik-e az államforma fogalma — mint tudományos absztrakció terméke — mögött megfogható társadalmi valóság, vagy csupán a jogászai szörszálhasogatás egyik megjelenési formájával van dolgunk? Csak e probléma tisztázása után kerülhet sor a szocialista államelmélet államforma-fogalmának vizsgálatára, s ennek alapján megtartására vagy elvetésére.

Ezekkel a kérdésekkel annál is inkább szembe kell néznünk, mert az utóbbi évek során a szocialista jogirodalomban is felmerült olyan álláspont, amely szerint „az alapvető jogi fogalmak és alapelvek marxista—leninista meghatározásainak a kidolgozása elkerülhetetlenül »elvont«, »absztrakt-skolasztikus« jellegű, elszakad az állami szervek gyakorlati tevékenységétől, a kommunista építés lényeges feladataitól.”¹¹ Igaz, hogy ez az álláspont hamarosan

⁷ Az aristotelesi államforma-tant legélesebben a magyar Schvarcz Gyula bírálta. Ld. SCHVARCZ Gyula: A politika elemei. Bp. 1881—1883.

⁸ Ld. pl. JELLINEK, Georg: Allgemeine Staatslehre. Zweite Auflage. Berlin, 1905. 644. és köv. p.

⁹ A „jogászai” állam-fogalom használhatatlanságáról ld. pl. GUMFLOWICZ, Ludwig: Geschichte der Staatstheorien. Innsbruck, 1905. 571. és köv. p.

¹⁰ DUVERGER, Maurice: Méthodes de la science politique. Paris, 1948. 7. p.

¹¹ E helytelen álláspontot idézi: „Az általános állam- és jogelmélet kérdéseinek további alkotó kidolgozásáért”. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1955. 3. sz., magyarul: Cikkgyűjtemény, 1955. 287. p.

igazságos bírálathoz és visszautasításban részesült,¹² kissé részletesebb vizsgálata márcsak azért sem lesz haszontalan, mert az államelmélet módszertani kérdéseivel a szocialista tudomány eddig viszonylag keveset foglalkozott.¹³

4. A tudományos fogalomalkotás ellen az utóbbi évtizedekben heves támadás indult a burzsoá tudomány egyes irányzataiban. A szemantikus filozófiának az a törekvése, hogy a társadalmi problémákat a szóhasználat problémáivá egyszerűsítse le, az állam- és jogtudomány területén is teret hódított. A modern analitikus filozófia egyik megalapozója, Weldon pl. azt állítja, hogy számos probléma, amelyet elődeink megoldhatatlannak találtak, nem a bennünket körülvevő világ titkaiból vagy talányaiból származik, hanem annak a szóhasználatnak a sajátosságából, amellyel ezt a világot megkíséreljük leírni. Az államelmélet és a filozófia egyes tévedései az oxfordi filozófus szerint csupán a nyelvhasználat gondatlanságából fakadnak; ez a gondatlanság pedig — mint mondja — azon a téves előfeltevésen nyugszik, hogy a szavaknak, különösen pedig a politikai tanok körében használatos szavaknak van egy, a lényegükhöz tartozó, „természetes”, magától értetődő jelentésük, nincs tehát szükség arra, hogy a szóhasználatra különösen ügyeljünk. Ez az előfeltevés azonban szerinte teljesen elhibázott, mert a valóságban a szavakat többé-kevésbé önkényesen használjuk egy meghatározott értelemben.¹⁴

Bár a szemantikus filozófia egyes irányai — s ezen belül Weldon eszmefuttatásai — a valóságban fennálló összefüggések leegyszerűsítését s ezáltal meghamisítását célozzák, Weldon megállapításaiban van valamelyes igazság is. Bár nem fogadhatjuk el azt az állítását, hogy a legfontosabb államelméleti fogalmak értelmezésének ingadozása csupán abból a tényből fakad, hogy a fogalmaknak — tévesen — az általuk jelölt jelenség lényegéhez tapadó, abból eredő értelmet szoktak tulajdonítani, mégis el kell ismernünk, hogy a bíráló kiindulópontja, vagyis a fogalmak tisztázatlanságának megállapítása a tényeken alapul, mert számos államelméleti fogalomnak, köztük szinte alapvetőnek tartott, gyakran használt fogalmaknak meghatározás útján történő pontos elhatárolását sem a kizsákmányoló társadalmak tudományai, sem a szocialista államelmélet még nem végezte el megnyugtató módon.

A szocialista állam- és jogtudomány e kérdésben tanúsított tartózkodását gyakran a klasszikusoktól származó állásfoglalásokra való hivatkozással szokták indokolni. Nem tagadható, hogy a marxizmus—leninizmus klasszikusainak valóban voltak bizonyos fenntartásaik a fogalommeghatározások tudományos értékére vonatkozólag, ez azonban részükről sem vezetett a meghatározások teljes elutasításához. Engels maga utal a meghatározás „gyakran hasznos, sőt szükséges” voltára, „ha nem kívánunk tőle többet, mint amennyit éppen mondhat”.¹⁵ Kétségtelen, hogy a meghatározásnak megvan a maga tudományos és gyakorlati jelentősége, csak nem szabad olyan merev, lezárt keretnek tekinteni, amelyet gépiesen alkalmazunk a valóság sokrétű, gazdag megjelenési formáira. Meghatározásainknak — éppen ellenkezőleg — a történetileg változó.

¹² Uo.

¹³ Ld. KERIMOW, D. A.: Zur Anwendung der marxistischen Methodologie bei der Erforschung rechtlicher Erscheinungen. Staat und Recht, 1957. 1212. p.

¹⁴ WELDON: The Vocabulary of Politics. An Enquiry into the Use and Abuse of Language in the Making of Political Theories. Oxford, 1953. 9. és köv. p.

¹⁵ ENGELS: Hogyan „forradalmasítja” Eugen Dühring úr a tudományt? „Anti-Dühring”. Bp. 1950. 357. p.

mert a változó valóságot tükröző fogalmak mozgásához kell alkalmazkodniuk,¹⁶ s ebben az esetben úgyszólván nélkülözhetetlenek a fogalmak pontos körülhatárolása, a fogalomzavar elhárítása, tehát a tudományos kutatómunka kiindulópontjának megteremtése terén.

A probléma — véleményünk szerint — nem annyira ott jelentkezik, hogy az államforma-fogalom szükségességét vitatók sikerrel kétségbe vonhatnák a fogalom és a valóság közt fennálló összefüggés materialista értelmezésének helyességét, vagyis azt az alapvető tételt, hogy fogalmainkban „sajátosan és dialektikusan” tükröződik a természet.¹⁷ Fogalmaink és a bennünket körülvevő természet tárgyainak egybevágó voltát tagadni egyértelmű az agnoszticizmusmal, ezt a végkövetkeztetést pedig nyilván senki sem vállalhatja, aki a világ megismerhetőségének elvi alapján áll. A probléma ott vetődik fel — s ez vezet át az államforma-fogalom állítólagos jogászai jellegének kérdéséhez —, hogy az államforma fogalmának használata ellen éppen a valóság és a fogalmak egybevágóságának marxi tételével lehet érvelni, vagyis azzal az állítással, hogy az államforma fogalmának semmiféle valóság sem felel meg, e fogalom nem a bennünket körülvevő világ valamely jelenségének gondolati visszatükröződése, hanem csupán a jogászai szórszálhasogatás, az államélet síkján jelentkező Begriffsjurisprudenz egyik ma is élő megjelenési formája. E módszer természetlenségét már Hegel felismerte, s fellépett „a tapasztalaton elmélkedő megismerési eljárás ellen, amely először meghatározásokat észlel a jelenségben, azután ezeket a meghatározásokat veszi alapul, és ún. *megmagyarázásuk* végett megfelelő *alapanyagokat* vagy *erőket* fogad el, amelyek a jelenség e meghatározásait szerinte létrehozzák”.¹⁸ Engels pedig Dühringet bírálva mutat rá annak a „rég, kedvelt, ideológiai, apriorisztikusnak is nevezett módszer”-nek tarthatatlanságára, „amely valamely tárgy tulajdonságait nem magából a tárgyból ismeri meg, hanem a tárgy fogalmából vezeti le. Először megcsinálják a tárgyból a tárgy fogalmát, azután megfordítják a nyársat és a tárgy mértékévé a képmást, a fogalmat teszik meg. Most már nem a fogalomnak kell a tárgyhoz, hanem a tárgynak kell a fogalomhoz igazodnia”.¹⁹

Tanulmányunk harmadik részében, az államforma-fogalom kidolgozása során szándékozunk részletesebben kifejteni azt az álláspontunkat, hogy a szocialista irodalomban uralkodónak mondható államforma-fogalom nem teljesen mentesülhet az itt összefoglalt ellenvetésektől és azok következményétől, az elvont jogászai konstrukcióvá bélyegzéstől. Ez azonban legfeljebb azt jelentené, hogy államforma-fogalmunk a valóságot nem elég mélyen, nem elég differenciáltan ragadja meg, de nem bizonyítja magának az államforma-fogalomnak szükségyszerűen elvetendő voltát. Ez csak akkor volna indokolt, ha az államforma fogalma és az államélet valósága között valóban nem állna fenn gondolati összefüggés, vagyis ha az államforma fogalma nem az ember megismerő tevékenységének a valóság általánosítása útján leszárt eredménye volna.

5. Közismert tény, hogy Lenin a „helyes, komoly, nem értelmetlen” absztrakciós tevékenységben látta az egész megismerési folyamat lényegét,

¹⁶ FOGARASI Béla: Logika. 4., átdolgozott és bővített kiadás. Bp. 1958. 135. p.

¹⁷ Ld. LENIN: Filozófiai füzetek. Bp. 1954. 273. p.

¹⁸ HEGEL, G. W. F.: Művei. III. köt. A logika tudománya. I. rész. Az objektív logika. Első könyv: A lét tana. 203. p. Idézi: LENIN i. m. 91. p.

¹⁹ ENGELS i. m. 99. p.

amely az emberi agy legmagasabbrendű termékéhez, a fogalomhoz vezet. „A fogalom (az ismeret) a létben (a közvetlen jelenségekben) feltárja a lényeg-
 got (az oksági törvényt, az azonosságot, a különbséget stb.) — valójában ez az
 egész emberi megismerés (az egész tudomány) *általános menete*.”²⁰ Az a kérdés,
 hogy az államforma fogalma ilyen „helyes, komoly, nem értelmetlen” absztrak-
 ció terméke-e, vagy pedig csupán az élettől elidegenedett burzsoá államtudo-
 mány részét alkotó, majd annak örökségeként átvett üres jogi kategória?
 E kérdés vizsgálata szükségszerűen vezet el az államforma-fogalom filozófiai
 vonatkozásaihoz, amelyeket eddig a szocialista államelmélet csak kevés figye-
 lemre méltatott.²¹ Kétségtelen azonban, hogy ha az államforma fogalmának
 elméletileg alátámasztott és — ami ezzel egyáltalán nem áll ellentétben —
 gyakorlatilag használható meghatározását keressük, úgy annak valamennyi
 oldalát, az állam lényegével való összefüggését és más állami jelenségekkel való
 kapcsolatát is fel kell tárunk, ami nem történhet meg bizonyos filozófiai
 kategóriák felhasználása nélkül. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy itt
 filozófiai vagy akárcsak elsősorban filozófiai fogalomról van szó. Közismert
 tény, hogy az állam- és jogelmélet nem egy olyan fogalmat ismer és használ,
 amelyeket — elsődleges vagy csak történeti időrendben első értelmükben —
 más tudományágak dolgoztak ki, s az állam- és jogtudomány csak utólag
 fűzött hozzájuk jogi értelmet, s alakította át őket ezzel jogi fogalmakká.²²
 Az államforma-fogalom filozófiai megalapozása tehát — nézetünk szerint —
 nem azt jelenti, hogy külön filozófiai és külön állam- és jogtudományi állam-
 forma-fogalomra van szükség, hanem hogy e több tudomány által is fel-
 használt fogalom kidolgozásánál a materialista dialektika kategóriáit kell fel-
 használni.

Az államforma fogalmához — s az állammal összefüggő valamennyi más
 fogalomhoz is — csak az állami élet valóságának, vagyis az egyes állami
 jelenségeknek tanulmányozása útján juthatunk el. „Minden emberi tudomány
 felesleges volna, ha a dolgok megjelenési formája és lényege közvetlenül egybe-
 esnék” — mondja Marx.²³ A tudománynak éppen az a feladata, hogy a jelen-
 ségekből — a lényeg megnyilatkozásaiból — kiemelje azt a közös, általános
 vonást, amely a lényegét jelenti.²⁴ Ennek során fel kell bontania a jelenség és
 a lényeg egybefonódását, amelyet Hegel így fejezett ki: „A lényeg tehát nem
 a jelenség *mögött* vagy a jelenségen *túl* van, hanem az existencia azáltal
 jelenség, hogy a lényeg az, ami existál.”²⁵ A lényeg és a jelenség közvetlenül
 adott kapcsolatának gondolati felbontása²⁶ az absztrakciós tevékenységben

²⁰ LENIN i. m. 218. p.

²¹ A szocialista államelmélet eddig általában beérte annak megállapításával, hogy az
 államforma-probléma megoldásához a marxista filozófia tartalom-forma ellentétpárját
 kell alkalmazni. Tudomásunk szerint Kučera vizsgálta először behatóbban e kérdés filo-
 zófiai vonatkozásait, bár ennek során — véleményünk szerint — nem vonta le mind-
 azokat a következtetéseket, amelyek a helyes kiindulópontból okszerűen adódnak.

²² Ilyen fogalmak pl.: az okozatosság, a prevenció stb.

²³ MARX: A tőke. III. köt. Bp. 1951. 885. p.

²⁴ Ld. UKRAINCEV, B. Sz.: K voproszu ob opredelenii kategorij „szoderzsanie” i
 „forma”. Voproszu dialekticeszkogo materializma. Moszkva, 1957. 117. p.

²⁵ HEGEL: A filozófiai tudományok enciklopédiájának alapvonalai. Bp. 1950. 211. p.

²⁶ Meg kell jegyezni ezzel kapcsolatban, hogy a valóságban lényeg és jelenség
 szétválaszthatatlanul egybekapcsolódik, s éppen az az emberi gondolkodás nagy fel-
 adata, hogy a lényegét gondolatilag kihámozza ebből az egységből, s ezáltal megismer-
 hetővé tegye. Ld. LUKÁCS György: A különösség mint esztétikai kategória. Bp. 1957.
 183. p.

megy végbe, amelynek eredménye a legmagasabbrendű gondolati termék, a fogalom.

Az állam lényegének az állami jelenségek oldaláról történő megközelítése, valamint az így kidolgozott állam-fogalom²⁷ teszi lehetővé az államforma mibenlétének feltárását. Az állam lényege, vagyis az állam alapvető belső felépítését meghatározó összefüggés *gondolatilag* az államnak mint az emberi megismerés tárgyának egyik oldalát képezi, amely elszakíthatatlanul kapcsolódik a belső összefüggést kinyilvánító jelenség-oldalhoz. Az emberi megismerés mindig ezt az utóbbi oldalt ragadja meg elsősorban, abból indul ki, s halad a mélyebb, belső összefüggések felé.²⁸ Ezen az úton, a lényeg megközelítésének útján, a jelenségek általánosító vizsgálata során más, a lényeggel összefüggő ismeretelméleti kategóriák szerepe is előtérbe kerül. A lényeg ugyanis nem meríti ki az egyes jelenségekben való létezését, megismerése ezért csak a *tartalom* feltárása, vagyis az adott jelenség lényegének *fejlődésében* való tanulmányozása útján lehetséges.²⁹ A tartalom mint a lényeghez viszonyítva kevésbé absztrakt kategória a tárgy lényegét tükrözi, fejlődésének adott történeti szakaszán. A tartalom — akárcsak a lényeg — a tárgy belső és döntő összefüggését tükrözi, azonban nem valamennyi tárgyra vonatkozólag, amelyet a lényeg fogalma átfog, hanem csak egyes tárgyra vagy azok egyes csoportjaira vonatkozólag. Ennek magyarázata az, hogy a tartalom a tárgyak döntő belső összefüggésén kívül még valami mást is kifejez, ami nem valamennyi azonos lényegű tárgyra vonatkozik, hanem azok közül csak egyesekre. A lényeg-kategória azt az általánosat ragadja meg, amely sok tárgyban, vagy egy tárgyban, de fejlődésének különböző szakaszain megvan, a tartalom-kategória viszont ennek az általánosnak a különösben vagy az egyesben való konkrét megjelenésével vagy a tárgy meghatározott fejlődési fokán való konkrét megjelenésével foglalkozik.³⁰ Az állam lényege tehát azt fejezi ki, ami minden államra közös, más szóval az állam belső összefüggései közül a döntőt, az alapvetőt. Az állam tartalma viszont ezenkívül az egyes államsoportokra vagy államokra külön-külön jellemző belső összefüggést is kifejezi. Ez a tartalom tükröződik a szocialista állam- és jogelmélet államtípus-fogalmában, amely — mint ismeretes — az azonos osztálytartalmú, vagyis ugyanazon társadalmi-gazdasági formáció keretei között létező államokat foglalja össze.³¹

Az állam lényege, tartalma és az egyes konkrét államok közti összefüggés tehát az általános, a különös és az egyes összefüggése. Mint Deniszov helyesen megállapítja, „minden konkrét államban van valami általános és valami különös is. Ha minden állam közös (általános) alapelve az, hogy osztályszervezet, úgy különös voltuk az lesz, hogy ilyen vagy olyan meghatározott osztály

²⁷ Mint Halász helyesen megállapítja, a lényeg és a fogalom nem mindig esik egybe, a lényeg feltárása azonban nélkülözhetetlen a teljes fogalom kidolgozásához. (Pl. a marxizmus előtti államtudomány az államfogalom számos jegyét ismerte fel, de a lényeg feltárásával adós maradt, így államfogalma nem lehetett teljes. Másrészt viszont az állam lényegének a marxista tudomány által való feltárása még nem jelenti az állam teljes fogalmának kidolgozását. Ld. HALÁSZ PÁL: Az államfogalom meghatározásának néhány kérdése. *Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata*, Bp. 1958. 6. p.

²⁸ Ld. Leninszkij Szbornik XII. 183. p.

²⁹ Ld. UKRAINCEV i. m. 119. p.

³⁰ Uo. 118. p. Ezt a problémát vizsgálja a jog vonatkozásában: SEJNDLIN, B. V.: Szucsosnyty szovetszkogo prava. Leningrád, 1959.

³¹ Ld. KAREVA, M. P. — KECSEKJAN, Sz. F. — FEDOSZEEV, A. Sz. — FEGYKIN, G. I.: Teorija goszudarsztva i prava. Moszkva, 1955. 55. p.

államai. Ez pedig azt jelenti, hogy az állam megőrzi osztályjellegét történeti fejlődésének különböző szakaszain, megmarad az osztályuralom szervezetének, s ugyanakkor meg is változik ebben a *lényegében* (innen ered az állam osztálytípusairól szóló tanítás), sőt megjelenési *formáiban* is (innen ered az államformákról szóló tanítás).³²

A marxista államelmélet kiindulópontja az állam kérdéseinek tanulmányozásánál — az elmondottakból következően — mindig az „egyes” kategóriája, vagyis a konkrétan létező állam. Az állam lényege mint tartalom az egyes államokban jelenik meg. Egy adott állam tartalmát — mint láttuk — *típusa* jelenti, míg megjelenési formája az *államforma* fogalmában fejeződik ki. Az államtípus és az államforma között tehát a tartalom és a forma összefüggése áll fenn.³³

6. E tanulmánynak természetesen nem feladata, hogy a tartalom és forma viszonyának évezredek problémáját részleteiben tárgyalja. Csupán azt foglaljuk össze, ami az államforma-fogalom további vizsgálatához nélkülözhetetlennek látszik.

A tartalom és forma viszonyának kérdésében is szemben áll egymással a materialista és a korábban hosszú évszázadokon át uralkodott, Aristotelestől napjainkig szinte változatlanul jelentkező idealista álláspont. Aristoteles a filozófia alapproblémáját, amely a valóság szerteágazó elemeit egységbe foglalja, a változás, a fejlődés gondolatában látta.³⁴ Az a válasz, amelyet a változások kérdésre adott, a skolasztika közvetítésével átkerült a hűbéri, majd részben a burzsoá ideológia fegyvertárába is. Ez a felfogás a világmindenségben tapasztalható változásokat a *négy ok* elméletével igyekezett megmagyarázni. A létesítő ok (causa efficiens) a változás létrehozója, valami eszmei, gondolati, ésszel megfogható elemet, a formai okot (causa formalis) létesít az anyagon (causa materialis), valamilyen cél (causa finalis) megvalósítása érdekében. Az anyagi és a formai okok egyesülése adja a valóságot, tehát minden

³² DENISZOV: Teorija goszudarsztva i prava. Moszkva, 1948. 103. p.

³³ Valamely állam osztálytartalmát mindig az adott társadalom gazdasági alapja határozza meg, mert valamely osztály gazdasági uralma szükségszerűen vezet az osztálytársadalom keretei között az illető osztály politikai uralmához, osztálydiktatúrájához. Ezt az összefüggést Halász a *közvetett tartalom* fogalmának segítségével magyarázza: „Az államformák közvetett tartalma a gazdaság adott rendje, amely végső soron a politikai formáknak ezt a csoportját is épp oly szükségszerűséggel dönti el, mint a felépítmény egyéb elemeinek változatos formáit. Azonban nem állhatunk meg e közvetett tartalom feltárásánál... Az állami formák tekintetében közvetlen meghatározó az objektív feltételektől meghatározott osztályakarát, amely létrehozza, kiválogatja a lehetséges formák közül az osztálydiktatúra jellegének megfelelő politikai formákon belül az államformát is.” (HALÁSZ i. m. 5. p.)

Nézetünk szerint nincs szükség a közvetett tartalom kategóriájára a társadalom gazdasági rendje, az állam osztálytartalma és a politikai formák közti összefüggés feltárásához. A tartalom és a forma viszonya ugyanis relatív összefüggést fejez ki. Ami egyik vonatkozásban tartalom, az a másik vonatkozásban forma lehet, és megfordítva. Helyes tehát Petrov ama megállapítása, hogy a tartalom-forma viszony az állam vonatkozásában nem csupán az államtípus-államforma viszonyra alkalmazható, hanem maga az állam is, amely a felépítmény alkotó része, az osztálytársadalom gazdasági fejlődésének politikai formája. Erről az oldalról nézve tehát, a gazdasági fejlődés képezi a társadalmi élet tartalmát, a politikai, jogi stb. nézetek és intézmények pedig e tartalom formáját. (Ld. PETROV: O ponjattii formü goszudarsztva. 64–65. p.)

³⁴ Ld. ARISTOTELES' Methaphysik. Übersetzt und mit einer Einleitung und erklärenden Anmerkungen versehen von Dr. theol. Eug. Rolfes. Leipzig, 1904. VII. 3. 1029a, VII. 8. 1033b, továbbá: WINDELBAND, Wilhelm: Lehrbuch der Geschichte der Philosophie. Herausgegeben von Heinz Heimsoeth, Tübingen, 1935. 116. p.

létező az anyag és a forma egysége. Az anyag minden valóság befogadója, de önmagában nem létező, nem *οὐσία*.³⁵ Az anyag annak lehetősége, ami a létezőben a forma közvetítésével valósággá vált. Az anyagban tehát a lényeg csak lehetőségként van adva, s csak a forma közvetítésével válik valósággá. A forma egyrészt a meghatározott létező oka: az, ami a meghatározatlan és formátlan anyagot egyes meghatározott és megformált létezőkké, dolgokká változtatja. Másrészt a forma a dolgok célja, mert az anyag útján megvalósulásra törekszik, s ezáltal az egész mindenség mozgását idézi elő. A világmindenség legfőbb jellemzője, a fejlődés tehát az a folyamat, amelynek során a lényeg a pusztá lehetőségből a forma útján megvalósul.

Mindebből a forma feltétlen elsőbbsége következik az anyaggal szemben.³⁶ Míg az anyag szerepe teljesen passzív, s csak a forma befogadására és hordozására korlátozódik, addig a forma behatol az anyagba, s azt mozgásra készíti, az egységen belül tehát az aktív elemet képviseli. Minden dolog formája segítségével válik azzá, ami; sajátosságai, egész tevékenysége formájából következnek. A forma nem más, mint a dolgokban rejlő lényeg, ezért a „formai” Aristoteles számára „lényeges”-t, a valóságban létezőt jelent. A formák tanulmányozása vezet tehát a dolgok lényegének megismeréséhez. Ezzel magyarázható, hogy az aristotelesi Politika oly nagy teret szentel az állam formái tanulmányozásának és osztályozásának.

Lényegében ez az aristotelesi, tehát a forma meghatározó szerepét, az anyagi tartalommal szembeni elsőbbségét hangoztató felfogás uralkodott a marxizmus fellépéséig az idealista filozófiában, valamint az annak befolyása alatt álló szaktudományokban.³⁷ Nem véletlen tehát, hogy a burzsoá államtudományban is oly nagy szerepet játszott és játszik a formalista szemlélet, amely problémánk vonatkozásában az államoknak önkényesen megválasztott formái szempontok, nem pedig osztálytartalmuk alapján történő osztályozásában jelentkezett.

A világ anyagi egységének felismerésén alapuló marxista—leninista filozófia a tartalom és forma viszonyának kérdésében is szakít a korábbi idealista elképzelésekkel, illetve e viszony értelmezését is a fejetetejéről a talpára állítja. A materialista filozófia a jelenségek lényegét, a tartalmi elemet az anyagban fedezi fel. „A lényeg mint (önmagával való) formátlan azonosság az anyag” — jegyzi fel Lenin Hegel olvasása közben, és hozzáfűzi: „Ez (az anyag) . . . a forma tulajdonképpen bázisa vagy szubsztrátuma. . .”³⁸ A tartalom—forma viszonyában tehát az előbbi a meghatározó tényező. A forma attól függ, hogy mit önt formába. „A forma lényegi. A lényeg így vagy úgy a lényegtől is függően formált. . .”³⁹

A tartalom és forma viszonyának materialista felfogásából logikusan következik a dolog tartalmának és formájának olyan értelmű megkülönböztetése, hogy e viszonyban a tartalmi oldal az elsődleges, míg a formának csupán másodlagos, a tartalomtól függő szerepe van. A forma a tartalom létezési módja, belső strukturája; jelentőségét főleg az mutatja, hogy a forma megisme-

³⁵ ARISTOTELES i. m. VII. 1032b.

³⁶ Uo. IX. 8. 1049b.

³⁷ A tartalom és a forma viszonyának idealista értelmezésére jó példa Stammler felfogása a gazdaság és a jog összefüggéséről. Ld. STAMMLER, Rudolf: Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffassung. Leipzig, 1896.

³⁸ LENIN i. m. 121. p.

³⁹ Uo.

résével kezdődik magának a tárgynak a megismerése.⁴⁰ „A forma-kategória annak a szervezetnek a megjelölésére szolgál, amely biztosítja a belső folyamatok egymásközi és a külső feltételekkel való kölcsönhatásának meghatározott jellegét. A forma ezért az anyag mozgásának lényeges oldala. Az érzéki megismerés számára a dolog objektív formája úgy jelentkezik, mint térben és időben körülhatárolt belső folyamatok, mint az anyag térbeli mozgásának megkülönböztető kifejezője . . . A külső formák változásaira vonatkozó ismeretek felhalmozása és gyakorlati felhasználása vezet azoknak a mély folyamatoknak a feltárásához, amelyek a formák keletkezésének és változásának alapját képezik, s a tartalom fogalmában jutnak kifejezésre.”⁴¹

7. A tartalom-forma viszony marxista—leninista értelmezéséből fontos következtetések származnak az államtípus és az államforma összefüggésére vonatkozólag is. Tekintettel azonban arra, hogy az itt felmerülő problémák jórésze túlmutat e tanulmány célkitűzésein, a következőkben csak annyiban érintjük őket, amennyiben ez az államforma-fogalom kidolgozásához szükségesnek látszik.

A tartalom—forma viszony dialektikájának alaptétele, hogy a tartalom mindig absztrakt, csak akkor kel életre, ha formába öntve jelentkezik, konkrétta válik. „Ha valaminek minden meghatározásától, minden formájától absztrahálunk, nem marad más, mint a meghatározatlan anyag. Az anyag egyáltalán *absztrakt* valami. (Az anyag nem látható, nem tapintható stb.; amit látunk, tapintunk, az már *meghatározott* anyag, azaz az anyag és a forma egysege.)”⁴² A tartalom és a forma tehát egymástól elválaszthatatlanok, az objektív világ minden tárgya, jelensége vagy folyamata mindig a tartalom és a forma egységében jelentkezik. Az állam „tartalma” sem önálló létező, hanem az államnak mint társadalmi jelenségnek egyik oldala, mely csak a formával való egységében alkot önálló ismerettárgyat. Ugyanez természetesen a formára is vonatkozik. Nincs tehát „állam általában”, s megfordítva, az egyes államformákat sem szabad a tartalomtól elvontakoztatva, vagyis az illető államok lényegének, osztálytartalmának feltárása nélkül, elvontan szemlélni.⁴³ Ebből a tudomány számára az a követelmény adódik, hogy az államformát ne önálló problematikaként szemlélje, mert az állam formájának tudományos problémája csak az állam típusának, osztálytartalmának kérdésével együtt, attól elválaszthatatlanul tükrözi az objektív valóságot. Az e kérdésben jelentkező helytelen szemléletmód — a formának a tartalomtól való elszakítása — eredményezi azt, hogy a burzsoá államelméletben formájuk alapján a legkülönbözőbb típusú államok kerülnek egymás mellé, és nyernek értékelést azonos szempontok alapján. Ezt a visszasságot nem egy burzsoá politikai gondolkodó vagy jogász is felismerte,⁴⁴ az állam lényegének, osztálytartalmának mint legfontosabb, alap-

⁴⁰ UKRAINCEV i. m. 120. p.

⁴¹ GARKAVENKO, F. I.: Dialektika formü i szoderzsanija. Voproszü dialekticeszkogo materializma. Elementü dialektiki. Moszkva, 1960. 262. p.

⁴² LENIN i. m. 121. p.

⁴³ Vö. MARX—ENGELS: Művei. 1. köt. Bp. 1957. 145. p.

⁴⁴ Ld. pl. SCHWARZ: A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához. Bp. 1887. 8. p.; MARRIOTT, J. A. R.: English Political Institutions. Fourth Edition, Oxford, 1955. 11. p.; TAYLOR, John: Inquiry into the Principles and Policy of the Government of the United States. New Haven, 1950. 51. p.; stb. Érdemes megemlíteni, hogy e bírálatok rendszerint együtt járnak egy nem kevésbé önkényes osztályozási rendszer felvázolásával.

vető osztályozási ismérvek figyelembevétele nélkül azonban nincs megkülönböztető ismérv a látszatra hasonló formák szétválasztására sem.

A tartalom — vagyis az államtípus — meghatározó szerepéből következik, hogy a forma — vagyis az államforma — mindig az állam osztálytartalmának függvénye. Az államtípus és az államforma — mint ugyanazon jelenség két oldala — egységén belül a tartalmi oldal, vagyis az államtípus a meghatározó, az államforma sajátosságai tehát mindig a típus sajátosságaiból származnak. Az államforma mint tudományos probléma tehát egyrészt nem választható el az államtípus kérdésétől, másrészt ahhoz képest másodlagos jellegű. Az államforma vizsgálatát ezért meg kell előznie az államtípus vizsgálatának, ami viszont természetesen az állam osztályjellegének feltárását előfeltételezi. Nem véletlen tehát, hogy a kizsákmányoló társadalmi formációk államtudománya — mely ezeket az összefüggéseket leplezni próbálja — nem tudja megmagyarázni az államforma törvényszerűségeit sem. Az eredmény szempontjából közömbös, hogy az államtípus és az államforma összefüggésének meghamisítása ezen összefüggés tagadásában, vagyis az államtípus fogalmának elutasításában és az államforma kérdésének önálló tudományos problémaként való kezelésében jelentkezik,⁴⁵ vagy pedig az államtípusok megkülönböztetése önkényesen megválasztott és az osztályjelleget elmosó tartalmi ismérvek alapján történik.⁴⁶

A tartalom és a forma viszonyának materialista értelmezése nem jelenti azt, hogy a forma alakításában a tartalom kizárólagos szerepet játszik. Bár a formát alapvetően a lényeg, illetve a tartalom határozza meg, a formára más tényezők — az állam formájára pl. az adott társadalom osztályerőviszonyai, illetve végső soron a termelési viszonyok mellett a nemzetközi tényezők, történelmi hagyományok stb. — is hatást gyakorolnak. Ez teszi lehetővé egy tartalomnak sok — egymástól többé-kevésbé eltérő — formában való megjelenését, s ad magyarázatot például az államformák sokféleségére az adott államtípuson belül.⁴⁷ Az államforma alakulását meghatározó tényezők összessége jelentkezik az államelméletben az államforma feltételezettségének problémájaként.⁴⁸ E kérdésre az államforma összetevőinek vizsgálata során — amennyiben az tanulmányunk célkitűzései szempontjából szükséges — még visszatérünk.

A tartalom — forma összefüggés materialista értelmezése ad tudományosan megalapozott választ az államformák változásainak kérdésére is, ez azonban — jelentőségénél fogva — önálló vizsgáldást igényel, és kívül esik e tanulmány keretein. Itt csak arra utalunk, hogy a tartalom gyorsabb és a forma lassúbb változására, a forma viszonylagos állandóságára, valamint az új tartalom és a régi forma közötti ellentmondás feloldásának lehetőségeire vonatkozó dialektikus törvényszerűségek nemcsak az államforma történelmi változásait magyarázzák meg, hanem a szocializmus, illetve a kommunizmus építésének körülményei között az államforma tudatos alakításánál is döntő szerepet játszanak.

⁴⁵ Pl. NAWIASKY, Hans: Allgemeine Staatslehre. Einsiedeln, Zürich, Köln, 1958.

⁴⁶ Az államtípus fogalma pl. Jellinek elméletében az állam és az egyén közti viszony történelmi fejlődésének egyes állomásait tükrözi. Ld. JELLINEK i. m. 280. és köv. p.

⁴⁷ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy egy tartalom egyidőben többféle formában is jelentkezhetik. A kérdésre a továbbiakban még visszatérünk.

⁴⁸ Ld. KUČERA i. m. 333. és köv. p.

Az eddig elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy az állam lényege, az államtípus és az államforma közötti összefüggésnek a dialektikus és történelmi materializmus által történő feltárása az államforma problémáját valódi mivoltában, nagy jelentőségű, rendkívül bonyolult és szerteágazó tudományos és gyakorlati kérdésként mutatja be. Az állam mint jelenség tartalmi és formai oldalának az államtípus és az államforma kategóriái segítségével történő megvilágítása új értelmet ad az államforma fogalmának is. Az államforma ebben az új, megváltozott értelmében már nem az államjog osztályozási kategóriájaként jelentkezik, hanem mindazon ismérvek összességét jelöli, amelyekben az állam lényegének létezési módja, belső strukturája kifejezésre jut.⁴⁹ A felosztási kérdés a marxista—leninista államformaelméletben háttérbe szorul, másodlagossá válik, a hangsúly azokra a politikai kérdésekre tolódik át, amelyek az államformával mint politikai intézménnyel, mint az osztályharc eszközeivel fűgnek össze.

III.

8. A továbbiakban megkíséreljük, hogy az eddig kifejtettek alapján meghatározzuk az államforma fogalmát, illetve e fogalom összetevőit. Nyilvánvaló ugyanis, hogy az állam lényege, tartalma és formája, vagyis az állam, államtípus és államforma közötti összefüggés feltárása még nem jelenti az államforma-fogalom meghatározását, csupán a kiindulópontot — bár mint az előbbiekből látható, *szükséges* kiindulópontot — teremt meg ahhoz.

Az állam és az állammal összefüggő más jelenségek fogalmának meghatározása mindenkor a legbonyolultabb tudományos feladatok egyike volt, mert az államelmélet művelőjének e jelenségek sokoldalú, összetett voltán kívül az osztályhelyzetéből fakadó politikai, illetve ideológiai követelményekkel is számolnia kellett, amelyek e jelenségek lényegének, osztálytartalmának leplezését kívánták. A kizsákmányoló osztályok ideológusai részéről szokásosan megnyilvánuló és a marxizmus—leninizmus klasszikusai által mindig hangsúlyozott rosszhiszeműség és szándékos ferdítési kísérletek a fogalom-meghatározások tekintetében is érvényesültek; ez utóbbi tényezők szerepe problémánk vonatkozásában annál jelentősebb, mert az államnak mint gazdasági, politikai, jogi, sőt pszichikai tényezőkkel átszőtt ismerettárgynak fogalom-meghatározása nagymértékben függ a vizsgálódás módszerétől, ennek megválasztása pedig mindenkor az osztályhelyzet függvénye.⁵⁰ Nem véletlen tehát, hanem a kizsákmányoló társadalmak s különösen a tőkés társadalom államtudományában alkalmazott módszerek osztálykötöttségének következménye, hogy e módszerek sem az állam, sem az államhoz szorosan kapcsolódó más jelenségek lényegének feltárására nem voltak alkalmasak, így a burzsoá államtudomány fogalom-meghatározásai legfeljebb a vizsgált jelenség egy-egy oldalát tükrözték, a mélyebb összefüggések feltárása nélkül. A szocialista államtudományban viszont az elmélet osztályjellegéből fakadó követelmények egybe esnek a valóban tudományos, az objektív valóságot helyesen tükröző vizsgálódás követelményeivel. Az állam és az állami jelenségek lényegének a valósággal megegyező feltárása az állami fogalmak sokoldalú, pontos meghatározását teszi lehetővé

⁴⁹ Vö. UKRAINCEV i. m. 120. p.

⁵⁰ Vö. HALÁSZ: Az államfogalom meghatározásának néhány kérdése. 5. p.

Az állam és a társadalom szétválasztása, az önálló állami fogalmak kidolgozása viszonylag újabb keletű. Az a kísérlet, amely ma használt államelméleti fogalmakat legtöbbször formális hasonlóság vagy egyenesen látszathasonlóság alapján évszázadokkal korábban fennállott társadalmi formációk tudományába próbál visszavetíteni, könnyen az illető fogalmaknak meghatározott gazdasági és társadalmi összefüggésekből való kiszakításához vezet. Így bármilyen csábító volna is az államforma problematikájához tartozó valamennyi fogalom megfelelőjét az ókori tudományban, s különösen a rabszolgotartó görög társadalom tudományában felfedezni — ami egy-két fogalom vonatkozásában nem is tűnnék lehetetlennek —, e téren a legnagyobb óvatosságra van szükség. A polis szó például — amelyben a modern város-fogalom őseit szokták felfedezni — eredeti értelmében nemcsak házak tömegét, ezeknek fallal való körülvételét jelentette, hanem egy saját alkotmánnyal rendelkező politikai, sőt ideológiai és erkölcsi közösséget is.⁵¹ Ami pedig az általában ókori eredetüként számon tartott államforma-fogalmat illeti, nem szabad elfelejtenünk, hogy maga Aristoteles — akit pedig joggal tekintenek a modern értelemben vett államtudomány s ezen belül az államforma-elmélet megalapozójának — az állam „formája” kifejezést nem a mai értelemben használta, és a mai államforma-fogalom megfelelője nála a „politeia eidos” vagy egyszerűen a „politeia” fogalma volt.⁵² Nem találkozunk az államforma fogalmával a feudális középkorban sem. A politikai irodalomban hol a „reipublicae indoles”, hol a „forma regiminis”, hol pedig a „species regiminis” kifejezés fordul elő mint az államformák osztályozásának alapjául szolgáló fogalom. A feltörekvő burzsoázia politikai követeléseit megfogalmazó szerzők közül Locke a „government” szót használta az államforma jelölésére, Montesquieu és Rousseau ennek francia megfelelőjét, a „gouvernement” fogalmat, míg a német nyelvterületen a „Regierungsform” kifejezés volt használatos.⁵³ A XIX. század elején alakult ki az államforma önálló fogalma s ezzel az államforma és a kormányforma elválasztása. A német klasszikus filozófia, amely az utolsó nagy kísérletet tette arra, hogy az egész világmindenséget egyetlen hatalmas gondolatrendszerbe foglalja, az államformát — az eddigi tudomány gyakorlatától eltérően — nem felosztási alapként értelmezte. Az idealista államfilozófiában mindig csak *egy* állam lehet — ti. az állam eszméje — s ezzel együtt csak *egy* államforma. A többi államforma csak a rendszert lezáró állam-idea *előtt* szerepelhet vagy — mint Hegelnél — az önmagát kifejtő szellem egy korábbi fejlődési fokaként.⁵⁴

Az államforma — kormányforma megkülönböztetés a filozófia uralma alól önállósuló államtudományokban is teret nyert, aminek elsősorban gyakorlati

⁵¹ Ld. pl. VERDROSS, Alfred: Grundlinien der antiken Rechts- und Staatsphilosophie. Zweite, erweiterte Auflage, Wien, 1948. 25. és köv. p.

⁵² Ld. ARISTOTELES: Politika. IV. 1294a; IV. 1295b; stb. ld. BARKER, Ernest: The Politics of Aristotle. Oxford, 1946.

⁵³ Érdekes megjegyezni, hogy az angol politikai irodalom általában nem használta az „állam” fogalmát. Ennek okát Dabin — Sir Maurice Amos nyomán — abban látja, hogy a középkori angol felfogás szerint „a nemzet kormányzásának tulajdona és hatalma a király tulajdonát és hatalmát képezi — a Korona jogai —, ami azt jelenti, hogy ezek Ofelsége személyét vagy az Őt képviselő személyeket illetik, hogy ezeket a törvény és az alkotmányos szokások által meghatározott feltételek és keretek között gyakorolják” a legfőbb közjó érdekében. Ld. DABIN, J.: L'État ou la politique. Essay de définition. Paris, 1957. 21. p.

⁵⁴ SCHRAMM, Gerhart: Das Problem der Staatsform in der deutschen Staatstheorie des 19. Jahrhunderts. Berlin, 1938. 62. p.

okai voltak. Míg a rabszolgotartó és a feudális államnál, tehát az állam viszonylag egyszerű felépítése mellett általában már a kormányforma ismerete is megmutatja, hogy milyen az államforma,⁵⁵ addig a burzsoá állam vonatkozásában a kormányforma nem elegendő az állam jellemzésére. Primitív viszonyok között az államhatalom hordozója, akár egyes személy (monarchia), akár személyek csoportja (köztársaság), egyúttal a hatalom tényleges gyakorlója is. A társadalom szerkezetének bonyolultabbá válásával viszont az államügyek tényleges irányítása, vagyis az államhatalom gyakorlása gyakran nem maradt meg az állam képviselőjeként jelentkező személy vagy személyek kezében, így például egy formálisan monarchiaként szereplő államban a tényleges vezetés a nép képviselőiben fellépő testületi szerv kezébe mehetett át vagy megfordítva: egy formálisan köztársaságként szervezett államban a hatalom gyakorlását egy személyre bízta. A formális felépítés és a valóság ilyen szétválása tette indokoltá az államforma és a kormányforma megkülönböztetését az Allgemeine Staatslehre keretében.⁵⁶

Az imperializmus térhódításával előtérbe kerülő szociológia, illetve a szociológia módszereit alkalmazó politika-tudomány — mint arra már utaltunk — az államforma fogalmát teljesen kirekesztette vizsgálódásai köréből. A politika-tudomány számára az állam (State) a közösséget, az egész népet jelenti, míg a kormányzat (government) fogalma a „gépezet”, „a közhatalom szervezete” értelmében használatos.⁵⁷ Nincs tehát értelme az „állam” formáiról beszélni, hiszen az itt tett megkülönböztetés nyilván csak az illető *nemzeteket* elválasztó jegyek (nyelv, faj stb.) alapján történhetne.

Az államforma-fogalom használhatóságának vagy használhatatlanságának problémája a burzsoá államtudományban végeredményben módszertani kérdésre vezethető vissza. A fő vitapont — mint ismeretes — az, hogy módszertani szempontból megengedhető-e az állami jelenségek monista felfogása, vagy pedig külön kell választani a szociológiai és a jogi szempontokat. Más szóval: tekinthető-e az állam egységes, tehát egy módszer segítségével megközelíthető ismerettárgynak, vagy pedig az állam bonyolult szerkezetéből, összetett jellegéből okszerűen következik a több, de legalábbis két megismerési módszer (jogi és szociológiai) alkalmazásának szükségessége?

Az újkantiánus filozófia hatása mutatkozik abban a felfogásban, amely az államot mint jogintézményt és az államot mint társadalmi alakulatot élesen elhatárolja egymástól, s az egyiket a normatív jellegű „Staatsrechtslehre”, a másikat a valóság-tudományok, „Seinswissenschaften” közé tartozó „Allgemeine Soziallehre des Staates” vizsgálódási körébe utalja.⁵⁸ Az e két tudományágot különválasztó, de egyenrangúnak elismerő, ma már „klasszikus”-nak számító Jellinek-féle dualista felfogás utóbb fokozatosan háttérbe szorult a harciasabb, az eltérő alapokon nyugvó államelméleteket eleve tudománytalannak bélyegző monista elméletek mögött. Míg egyfelől a jogi monizmus képviselői, főleg Kelsen, több-kevesebb következetességgel igyekeztek kiküszöbölni elméletükből a szociológiai szemlélet maradványait, s ez úton eljutni az állam tiszta

⁵⁵ Ld. KOVÁCS István: A burzsoá alkotmányosság válsága. Bp. 1953. 145. p.

⁵⁶ Ld. NAWIASKY i. m. 123–124. p.

⁵⁷ Ld. RODEE, C. C.—ANDERSON, T. J.—CHRISTOL, C. Q.: Introduction to Political Science. New York, Toronto, London, 1957. 5. p.

⁵⁸ Ld. JELLINEK i. m. 9. és köv. p.

jogi konstrukciójához,⁵⁹ addig mások — az államnak a társadalom életében elfoglalt helye és ott betöltött funkciói figyelembevételével — a szociológiai oldalra helyezték a fő súlyt,⁶⁰ noha esetleg alapvetően szociológiai jellegű állam-fogalmuk mellett — másodlagos, kiegészítő jelleggel — elfogadták az állam jogi konstrukcióját is.⁶¹ E felfogásoknak számos változata merül fel a burzsoá államtudomány terjedelmes irodalmában, ismertetésük vagy akárcsak vázlatos áttekintésük messze meghaladná e tanulmány kereteit. Elegendőnek tűnik itt annak leszögezése, hogy az állam és az állammal szorosan összefüggő más jelenségek jogi vagy szociológiai szemlélete, illetve e módszerek elválasztása, legfőbb sajátosságát képezi a burzsoá állam- s ezen belül az államforma-elméleteknek is. Ennek megfelelően az államforma-fogalom meghatározásánál vagy csupán a jogi tényezők érvényesültek, ami az államformának jogászai problémaként való értelmezéséhez vezetett, vagy pedig egyedül az államforma társadalmi vonatkozásai képezték a vizsgálat tárgyát, ami viszont nem egyszer magának az államforma-fogalomnak a szociológia kategóriáiban való feloldását eredményezte.

9. A szocialista állam- és jogelmélet számára — a világ anyagi egységéből következően — nem lehet vitás az egységes dialektikus módszer alkalmazása az állami jelenségek lényegének feltárására. Legfeljebb az képezheti — és a szocialista állam- és jogtudomány történetének tanúsága szerint képezte is — vita tárgyát, hogy a dialektikus módszer alkalmazása egységes államforma-fogalom elismeréséhez vezet-e szükségszerűen, vagy pedig az államforma politikai, szociológiai, jogi és egyéb vonatkozásai — éppen ellenkezőleg — több államforma-fogalom létezését feltételezik.

Úgy tűnik, hogy a szocialista irodalom sem jutott e kérdésben megnyugtató álláspontra. Ennek okait nézetünk szerint részben a materialista ismeretelmélet kategóriáinak nem mindig következetes alkalmazásában, részben pedig a burzsoá államelméletek még ma is érvényesülő hatásában kell keresnünk.

A korábbi átfogó jellegű állam- és jogelméleti művekben, így Sz. A. Golunskij és M. Sz. Sztrogovics, majd A. I. Deniszov tankönyveiben még világosan felismerhetők a burzsoá államelmélet, különösen pedig az Allgemeine Staatsrechtslehre hatásai; ennek megfelelően mind az államforma-fogalom meghatározásánál, mind az államformák osztályozásánál formális-jogi szempontokból indulnak ki. A. I. Deniszov megállapítása szerint „minden konkrét államnak két formája van, a kormányforma és az államszervezet formája”. Az előbbi „az államhatalom szervezetét jelenti, amelyet jogilag e hatalom alaki forrása jellemez”, az utóbbi „az állam politikai és adminisztratív területi beosztását vagy csupán az adminisztratív területi beosztást” jelenti.⁶² Deniszov tehát az államformát az állam szervezeti felépítésével azonosítja, amelyet a jogi szabályozás alapján jellemez. Hasonló megoldás található az Sz. A. Golunskij—M. Sz. Sztrogovics-féle állam- és jogelméleti tankönyvben is.⁶³

⁵⁹ Ld. KELSEN, Hans: Hauptprobleme der Staatsrechtslehre. Tübingen, 1923; KELSEN: Allgemeine Staatslehre. Berlin, 1925.

⁶⁰ Így a jogszociológia eredményeit az államtudományban gyümölcsöztetni kívánó modern politikatudományak úgyszólván valamennyi képviselője. Ld. BRECHT, Arnold: Political Theory. Princeton, New Jersey, 1959. 4. és köv. p.

⁶¹ Ld. NAWIASKY i. m. 6—7. p.

⁶² DENISZOV i. m. 240—241. p.

⁶³ GOLUNSKIJ, Sz. A.—SZTROGOVICS, M. Sz.: Teorija goszudarsztva i prava. Moszkva, 1940. 62—63. p.

R. D. Lukics állam- és jogelméleti tankönyve — amely ugyancsak első-sorban az államforma-probléma jogi vonatkozásait tartja szem előtt⁶⁴ — „háromfajta államformá”-ról beszél. „Az államokat mindenekelőtt a *kormányforma* szerint lehet osztályozni, vagyis a legfelsőbb állami szervek szervezete szerint, pontosabban az államfő szerint. A forma másik fajtáját a *politikai rendszer formái* alkotják, illetve az állami szuverenitás politikai hordozója — a szuverén szerv szervezete — szerint meghatározott formák. Végül a formák harmadik fajtáját az *államszerkezet* formái képezik, amelyek a központi államhatalom és a helyi hatalom közötti viszonyok megszervezésének módja szerint vannak meghatározva.”⁶⁵

Az M. A. Arzsanov szerkesztésében megjelent állam- és jogelméleti tankönyv — amelyet a magyar egyetemeken is évekig használtak — bár az államhatalom szervezetét tekinti az államforma-fogalom *genus proximum*ának, emellett szűkebb (kormányforma) és tágabb értelemben vett (kormányforma és az államszerkezet formája) államforma-fogalmat különböztet meg. Hangsúlyozza azonban, hogy „ennél a kérdésnél az illető állami rendszernek azokat a legfontosabb oldalait és vonásait kell figyelembe venni, amelyeknek elvi, politikai jelentőségük van, nem pedig a technikaiakat”.⁶⁶ E gondolat részletesebb kifejtését azonban a tankönyvben hiába keressük, így aligha értelmezhetjük másként, mint az első bátortalan kísérletet az államforma-fogalom formális-jogi jellegének megszüntetése irányában.

A legújabb szovjet állam- és jogelméleti tankönyv az államforma fogalmát ugyancsak „szűkebb értelemben, azaz a kormányforma értelmében”, másrészt „tágabb értelemben” használja, „ami nemcsak a kormányformát, hanem az államszerkezet formáját és a politikai rendszert is átfogja”.⁶⁷ A „szűkebb” és „tágabb” értelemben vett államforma-fogalmat nem használja, de lényegében azonos álláspontra helyezkedik Deniszov is, aki új művében már szakít az államforma formális-jogi értelmezésével, de korábbi, kettős államforma-fogalmához ragaszkodni látszik, amennyiben megállapítja, hogy „minden államnak kormányformája és államszerkezeti formája van”.⁶⁸

Az itt idézett szerzők annyiban helyes úton járnak, amennyiben az államforma bonyolult problémájának több oldalról való megközelítésére törek-szenek. Az államforma mibenlétének helyes, az objektív valóságnak megfelelő feltárása e jelenség minden oldalának vizsgálatát és megismerését igényli, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a szocialista állam- és jogelméletnek az állami és jogi jelenségek legáltalánosabb törvényszerűségeivel kell foglalkoznia, ami szükségszerűen együtt jár a jogi és nem jogi elemek együttes vizsgálatával. E követelmény napjaink szovjet valóságában, a kommunizmus általánosan kibontakozó építésének feltételei között különös jelentőséget nyert.⁶⁹ A „szűkebb” és „tágabb” államforma-fogalom — s általában az állam-

⁶⁴ Ez már abban is megmutatkozik, hogy Lukic az egész államforma-problematikát az „államtechnika” gyűjtőfogalma alá foglalja. Ld. LUKIC, Radomir: Teorija drzsave i prava. I. köt. Beograd, 1956. 226. p.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Teorija goszudarsztva i prava. Moszkva, 1949., magyarul: Állam- és jogelmélet. Egyetemi tankönyv. Bp. 1951. 120. p.

⁶⁷ KAREVA — KECSEKJAN — FEDOSZEEV — FEGYKIN i. m. 56. p.

⁶⁸ DENISZOV: Szucsosnoszty i formü goszudarsztva. 13. p.

⁶⁹ Ld. GOLUNSZKIJ: K voproszu o ponjatii pravovoj normü v teorii szocialiszticeszkogo prava. Szovetszkoe Goszudarsztvo i Pravo, 1961. 4. sz. 33. p.

forma fogalmának bármiféle „megkettőzése” — azonban véleményünk szerint nem logikus és szükséges következménye a társadalmi valóság elmélyültebb vizsgálatára irányuló törekvésnek. A kormányforma és az államszerkezet formája mint szűkebb, illetve tágabb értelemben vett államforma-fogalmak ugyanis — bár kétségtelenül az államforma bonyolult valóságának részletesebb, pontosabb megragadását célozzák — amellett, hogy a kormányformát az államformával azonosító burzsoá felfogás félreismerhetetlen hatását tükrözik, metodológiai szempontból sem helytállóak. Az adott állam két, illetve három formáját megkülönböztető felfogások — nézetünk szerint — azt az alapvető ténytet vesztik szem elől, hogy *egy* adott jelenségnek *egy* időben csak *egy* formája lehet. Az a körülmény, hogy valamely államtípuson belül az államformák nagy változatossága jelentkezhethet, természetesen nem bizonyít a megállapítás ellen, hiszen ez esetben *különböző* — bár azonos típusú — *államokról* van szó. A kormányforma, az államszerkezet formája és a politikai rendszer nem önálló államformafogalmak, hanem e fogalom összetevőit, különböző oldalait, tartalmi jegyeit jelentik. A tartalmi jegyek feltárása természetesen elősegíti magának a fogalomnak mélyebb, sokoldalúbb megismerését, s ennek során esetleg új fogalmak alkotásához is vezet, ezek azonban a vizsgálatás kiindulópontjául szolgáló fogalomhoz viszonyítva csupán másodlagos, leszármaztatott jellegűek, s nem a fogalom „szűkebb” vagy „tágabb” értelmét jelentik. Nincs tehát szükség több államforma-fogalom megkülönböztetésére,⁷⁰ ami természetesen nem érinti az egységes államforma-fogalom tartalmi jegyeinek, oldalainak feltárására irányuló munka hasznát, sőt szükségességét.

10. Az államforma-fogalom meghatározásánál a valóság megismerésének azt a dialektikus útját kell követnünk, amelyet az előzőek során vázoltunk. Az egyes állami jelenségek mint „formák” tanulmányozása vezet el az állam lényegének feltárásához; e lényeg ismeretében, az államtípus és az államforma összefüggéséből kiindulva viszont meghatározhatjuk az államforma fogalmát is.⁷¹

Engels helyesen állapította meg, hogy „az egyetlen reális meghatározás magának a dolognak a kifejtése, ez pedig nem meghatározás többé. Ahhoz, hogy megtudjuk és megmutassuk, mi az élet, ahhoz meg kell vizsgálnunk és összefüggésükben ábrázolnunk az élet valamennyi formáját”.⁷² Ahhoz tehát, hogy az állam „életét”, vagyis az állam teljes valóságát megismerhessük, az államélet valamennyi oldalát tanulmányoznunk kell. Nyilvánvaló, hogy az így nyert eredmények nem szoríthatók be egyetlen meghatározás keretébe, a meghatározás mégis használható, az élet valóságát többé-kevésbé megbízhatóan visszatükröző lesz, ha — Engels szavaival élve — a „legáltalánosabb és egyben legjellegzetesebb” jellemvonásokat rögzíti.⁷³ E legáltalánosabb vonásokat tartalmazó államforma-fogalom „mindennapos használatra” teljesen alkalmas, mert megteremt a kiindulópontot az általa leképezett valóság további vizsgálatához.

⁷⁰ Élesen bírálja a „szűkebb-tágabb” megkülönböztetést PETROV is: i. m. 70. p.

⁷¹ Hangsúlyozzuk tehát, hogy nem a filozófia kategóriáiból kiindulva határozzuk meg az államforma fogalmát. A folyamat éppen ellentétes irányban megy végbe: az egyes állami jelenségektől a lényeg felé haladva kell a valóságban fennálló összefüggések és törvényszerűségek feltárására törekednünk, s csak utólag, e törvényszerűségek felismerése után alkalmazzuk rájuk a marxista-leninista filozófia kategóriáit.

⁷² ENGELS i. m. 357. p.

⁷³ Uo.

A szocialista állam- és jogelmélet teljesen egységes az állam lényegének értelmezésében.⁷⁴ Eszerint az állam mindenkor a társadalom uralkodó osztályának erőszakszervezete, gépezet az uralkodó osztály kezében, hogy vele osztály-ellenségei ellenállását elnyomja.⁷⁵ Ez a lényeg, az állam osztálytartalma jelenik meg az állam formájában, azoknak az intézményeknek az összességében, amelyek az uralkodó osztály hatalomgyakorlásának „gépezetét” alkotják. Az állam lényegének mint tartalomnak rendkívül bonyolult, összetett voltából logikusan következik az állam formájának összetett volta is. Ha tehát az állam lényegét egyetlen szóba sűrítve „gépezet”-ként értelmezzük, abból egyrészt az következik, hogy az államformát *a konkrét állam szervezeteként, felépítéseként* kell felfognunk, másrészt hangsúlyoznunk kell, hogy a „szervezet”, „felépítés” szavak itt az intézmények széles körét jelentik. Erre utal Lenin is, amikor az államot úgy jellemzi, mint egyrészt a szervezetek összességét (a szó szűkebb értelmében), másrészt a társadalom szervezetének sajátos válfaját (a szó tágabb értelmében).⁷⁶ Teljes egészében egyetértünk tehát a meghatározással, amely szerint *„az államforma az államvezetés megvalósítására szolgáló politikai intézmények összessége, amelynek tartalmát valamely osztály diktatúrája adja meg”*.⁷⁷

A szocialista állam- és jogelmélet, amely eddig nem annyira az államforma-tan rendszeres kifejtésével, mint inkább annak egyes vonatkozásaival (a demokrácia és a diktatúra viszonya, a szocialista föderáció stb.) foglalkozott, az államformának ezt az általános fogalmát eddig csak nagyon csekély figyelemre méltatta. A kérdéssel foglalkozó szerzők azonban általában egyetértenek az államforma genus proximum-ának *szervezetként*, az adott állam szervezeteként való értelmezésével.⁷⁸ Csak a legutóbbi években merült fel az a gondolat a szocialista állam- és jogelméleti irodalomban, hogy az államformának ez az általános fogalma kibővítésre szorul.⁷⁹ Az érvelés már csak azért is fokozott figyelmet érdemel a szocialista irodalomban elsőkön hatol a probléma filozófiai vonatkozásainak mélyére.

A gondolatmenet abból indul ki, hogy a formánál két oldalt kell megkülönböztetni, az „aktív” és a „passzív” oldalt; a forma egyrészt a tartalom megnyilatkozása (struktúrája, belső szervezete), másrészt realizálásának előfeltétele is (közvetítésével valósul meg a tartalom). A „tartalom” és „forma” kategóriáknak az állam kérdéseire való alkalmazása ahhoz a következtetéshez vezet, hogy az állam osztálytartalmát az osztályok közötti uralmi és alávetettségi politikai viszonyok alkotják (szocialista államban a vezetés és a közreműködés viszonya). E viszonyok rendje (struktúrája), különösen a fölérendeltségi oldal, elsősorban az állam megszervezésében jut kifejezésre, míg e viszonyok realizálása, elsősorban az alárendeltségi oldal, az államhatalom megvalósításának módszereiben fejeződik ki, amelyeknek útján hajtja végre

⁷⁴ Meg kell azonban jegyezni, hogy a marxizmus—leninizmusnak az állam lényegére vonatkozó megállapításai csak az antagonisztikus osztálytársadalmak államát illetően tekinthetők lezártaknak. A szocialista államra vonatkozólag ezek a meghatározások nem egy tekintetben módosulnak a szocialista, majd a kommunista társadalom építésének előrehaladásával. Ld. Állam- és jogelmélet. Egyetemi jegyzet. Bp. 1958. 132. p.

⁷⁵ SZTÁLIN: A leninizmus kérdései. Bp. 1953. 42. p.

⁷⁶ LENIN: Művei. 7. köt. Bp. 1953. 267. p.

⁷⁷ HALÁSZ: Az államformatan néhány elméleti kérdése. 7. p.

⁷⁸ Így: Állam- és jogelmélet. Egyetemi tankönyv. 120. p.; PETROV i. m. 65. p.; Juridicseszkij Szlovary. 2. kiad. II. köt. 588. p.

⁷⁹ Ld. KUČERA i. m. 332—333. p.

az uralkodó osztály a társadalom vezetését.⁸⁰ Az államhatalom szervezete a politikai viszonyok rendjéből nő ki, és ezek a viszonyok benne öltének formát; az államhatalom tevékenységével a viszonyoknak ezt a rendjét megvalósítja és biztosítja. Mindebből az következik, hogy az államforma fogalmának meghatározásánál nem elegendő annak az államhatalom szervezeteként való értelmezése, mert ez a jelenségnek csak egyik oldalára utal. A másik, nem kevésbé fontos oldal az államhatalom megvalósításának módszerei jelentik, éppen ezért helyesebb volna az államforma fogalmát mint az államhatalom megszervezését és megvalósításának módjait meghatározni.⁸¹

A kérdés eldöntésénél abból kell kiindulnunk, hogy minden társadalom uralkodó osztálya meghatározott szervezeti formák között, meghatározott módszerekkel gyakorolja a maga hatalmát. Mint Halász helyesen kimutatja⁸², a burzsoá államforma-tan maradványa az a nálunk is hosszú ideig érvényesült szemléletmód, amely az államforma fogalmában főleg az objektív oldalt, a politikai intézmények rendszerét hangsúlyozta, s a szubjektív és az objektív oldal helytelen elszakításával a szubjektív oldal tanulmányozását kirekesztette az államelmélet vizsgálódási köréből.⁸³ Objektív és szubjektív oldal, intézmény és módszer nem választhatók el egymástól, hiszen bármely intézmény — s az egész szervezet — felépítményi szerepe csak *működésében*, tehát meghatározott módszerek alkalmazása során mutatkozik meg. Nincs tehát szükség arra, hogy az államforma általános fogalma a hatalomgyakorlás módszereire is külön utalást tartalmazzon; az intézmények összességének genus proximum-a a szervezet statikus és dinamikus oldalát, vagyis a felépítést és a működési módszereket egyaránt magában foglalja.⁸⁴ Az államforma szervezet-és módszer-oldalát szembeállító — és itt ismertetett — felfogás látszólag a politikai viszonyok elemzése útján, tehát a társadalmi valóság talaján épül fel. Ez a következtetés azonban nem helytálló.

Csak helyeselni lehet azt a törekvést, amely az államforma általános fogalmát a társadalmi valóság elemzése útján próbálja kidolgozni, semmiképpen sem tudunk azonban egyetérteni az államforma-fogalom szervezeti és módszer oldalának a társadalmi osztályok közt fennálló politikai viszonyok fölé- illetve alárendeltségi oldalához kapcsolásával. A politikai viszonyok — Lenin meghatározásával élve — azok a viszonyok, amelyek a párt, az állam, az állami szervek és a polgárok között az állam ügyeiben való részvétellel, az állam irányításával, formájának, feladatainak, működésének megvalósításával kapcsolatosan alakulnak ki.⁸⁵ A politikai viszonyok tartalmából következik az, hogy azoknak jelentős, mondhatjuk túlnyomó része jogviszonyok formájában jelenik meg.⁸⁶ E jogviszonyok többségében valóban nem egyenrangú félként állnak szemben egymással a jogviszony alanyai, de a fölé- és alárendeltség nem kapcsolhatók az államhatalom szervezetének és megvaló

⁸⁰ Uo. 333. p.

⁸¹ Uo. 82. p.

⁸² HALÁSZ i. m. 9. p.

⁸³ Meg kell jegyeznünk, hogy Halász a szubjektív oldalt az államformák tekintetében a meghatározott alap által létrehozott nézetek rendszerére korlátozza. (HALÁSZ i. m. 9. p.) Nézetünk szerint azonban az államforma gyakorlása során alkalmazott módszerek is a szubjektív oldalhoz tartoznak.

⁸⁴ Ezért tartjuk pontosabbnak az államforma általános fogalmát „intézmények összessége”-ként és nem csupán „szervezet”-ként meghatározni.

⁸⁵ Ld. Leninszkij Szbornik. XXI. 14. p.

⁸⁶ Ld. PESCHKA Vilmos: A jogviszonyelmélet alapvető kérdései. Bp. 1960. 93. p.

sítási módszereinek szétválasztásához. Véleményünk szerint a politikai viszonyok mindkét pólusán, tehát a „főrendeltségi” és „alárendeltségi” oldalon egyaránt egységesen, egymással szoros kapcsolatban jelentkeznek a szervezeti és módszer-elemek; a főlé-, illetve alárendeltség nem a szervezet és megvalósítási módszerek szétválásában, illetve a politikai viszony ellentétes pólusain való jelentkezésében mutatkozik, hanem a politikai viszony résztvevőinek a hatalom-gyakorlás szervezetében és módszereiben egységesen jelentkező osztálydiktatúrához való viszonyulásában. Így nézetünk szerint aligha vitatható, hogy mind az államszervezet kiépítése, mind a hatalom biztosítására szolgáló politikai (jogi és nem jogi) módszerek alkalmazása az uralkodó osztály akaratának függvénye, így a kialakuló politikai viszonyokban mindenkor az uralkodó osztály, illetve az annak hatalmát megtestesítő állami, esetleg társadalmi szervek állnak a „főrendeltségi” oldalon. Ebből viszont az következik, hogy legalábbis erőltetett kísérlet a hatalom gyakorlásának módszereit az alárendeltségi oldalhoz kapcsolni.

Az előbbiek során már utaltunk arra, hogy a szocialista állam- és jogelmélet államforma-fogalma összetett fogalom, amely e bonyolult jelenség valamennyi oldalát feltárja, és a szakjogtudományok további, részletekbe menő vizsgálódása számára hozzáférhetővé teszi. Az államforma általános fogalmának az államvezetés megvalósítására szolgáló politikai intézmények összességeként való értelmezése lehetőséget nyújt arra, hogy e fogalom valamennyi — jogi és nem jogi — összetevőjét figyelembe vegyük.

11. A probléma, az államforma összetevőinek problémája — éppen a valóság minden oldalának feltárására irányuló módszertani alap gondolatával — a szocialista állam- és jogtudomány legsajátabb terméke. Az államforma-fogalom történeti útjának vázlatos ismertetésénél már utaltunk arra, hogy a burzsoá tudomány nem igényli az államforma sokoldalú vizsgálatát, s ha egyáltalán megtartja az államforma fogalmát, lényegében megreked annak formális jogi vonatkozásainál. Ez nem jelenti azt, hogy a burzsoá tudomány nem ismerte fel vagy nem vizsgálta azokat a jelenségeket, amelyeket a szocialista állam- és jogelmélet az államforma összetevőinek tekint, hanem arról van szó, hogy e tényezőket a burzsoá államelmélet csupán az államok osztályozására szolgáló ismérvként vizsgálta, amiként az egész államforma-probléma végső soron felosztási kérdéssé zsugorodott össze. Az államforma összetevői a szocialista állam- és jogelmélet szerint nem csupán felosztási ismérvek, az államok osztályozásának alapjául szolgáló jegyek, hanem olyan *politikai intézmények*, amelyek — felépítmenyi jellegüknél fogva — tevékenyen hatnak egymásra és alapjukra, így a valóság tudatos alakítása során nagy politikai jelentőségük van. Emellett természetesen a szocialista állam- és jogtudomány is foglalkozik az államformáknak — összetevőik különbözősége alapján történő — osztályozásával, ez azonban mindig az államforma társadalmi vonatkozásaiból kiindulva és a típus szerinti osztályozáshoz képest másodlagos jelleggel történik.

Az államforma összetevőinek kutatása során azokat a politikai-jogi intézményeket kell vizsgálnunk, amelyekből az állam lényegét kifejezésre juttató forma-, vagyis szervezeti oldal összetevődik. Ez intézmények közül jelentőségüknél és szembeötlő voltuknál fogva is a legfőbb állami hatalom gyakorlását végző szervek rendszere emelkedik ki. Nem véletlen tehát, hogy e szervek megalakításának, felépítésének, egymással való kapcsolatának vizsgálata már a politikai irodalom kezdetein is fellelhető, sőt — a rabszolgotartó

és a hűbéri állam viszonylag egyszerű felépítésénél fogva — ezeknek az összefüggéseknek a tisztázása egyúttal az államforma-probléma megoldását is jelentette. Csak a tőkés társadalom viszonyai között, az államélet bonyolultabbá válásával s ezzel párhuzamosan az állami munkamegosztás megvalósítására szolgáló szervek rendszerének bővülésével, vált szükségessé az államforma-probléma felbontása is, az államforma és a kormányforma fogalmának megkülönböztetése útján. Ez a szétválasztás — amint arra utaltunk — formális jelleggel, az államhatalom „hordozói” és „gyakorlói” között meghúzott elválasztó vonal segítségével ment végbe, ami nem tükrözte az államforma tartalmát jelentő társadalmi, illetve osztály-erőviszonyokat, sőt a kormányzás s ezzel párhuzamosan a kormányforma fogalmát az államhatalmi ágak megosztásának elve alapján nem egyszer az állam igazgatására, illetve az államigazgatás vezető szerveire, esetleg az államfőre szűkítette le.⁸⁷

A szocialista állam- és jogtudomány az államhatalom egységének elvől következően természetesen elveti az államhatalom „hordozói”-nak és „gyakorlói”-nak merev különválasztását, s a kormányzás, illetve a kormányforma fogalmát is tág értelemben használja. A szocialista társadalom viszonyai között a kormányzás egybe esik az államhatalom legfelső szinten történő gyakorlásával,⁸⁸ tehát az állam vezető szerveinek a legfőbb — egységes — államhatalom gyakorlására irányuló, bár sokoldalú és szerteágazó tevékenységét foglalja össze. Ennek megfelelően a kormányformát is e vezető államhatalmi szervek rendszereként kell felfogni.⁸⁹ E rendszeren belül egyrészt a legfőbb népképviselői szerv (országgyűlés, nemzetgyűlés stb.), másrészt a legfőbb államhatalmat a belső állami jog területén és a nemzetközi életben reprezentáló államfő (kollektív vagy egyedi) szervezeti felépítése, jogköre és a két szerv egymáshoz való viszonya határozza meg a kormányforma jellegét, de a kormányforma kérdéskörébe tartozik e szerveknek a legfőbb államigazgatási szervekhez (minisztertanács stb.) való kapcsolata is.

Ezek az összefüggések, amelyek minden állam legszembevetőbb sajátosságait jelentik, rendszerint az illető állam alkotmányában vannak lefektetve. Ez a körülmény magyarázza a burzsoá államtudomány számos képviselőjénél a kormányforma és az alkotmányforma azonosítását, valamint azt, hogy a kormányformát az államforma jellegzetesen *jogi* összetevőjeként értékeli.

Mi sem helytelenebb természetesen, mint megfélemlkezni arról, hogy minden állami intézmény az adott társadalom osztályerőviszonyainak függvénye, így a kormányformát alkotó intézmények vizsgálatánál sem szabad azok társadalmi vonatkozásait szem elől téveszteni. A kormányforma vizsgálata szükségszerűen vezet el a legfőbb állami szervek és a lakosság kapcsolatainak kérdéséhez, hiszen a legfőbb szervek megalakításánál, a népképviselői szervek megalakításánál, a népképviselői szervek jogkörének meghatározásánál az alapvető politikai kérdés, a néptömegeknek az államhatalom gyakorlásába való bevonása vagy abból való kirekesztése, tehát az illető állam demokratiz-

⁸⁷ Ld. JELLINEK i. m. 604. p. Ez utóbbi jogi-formalista álláspontot teszi magáévá Lukić is. (LUKİĆ i. m. 226—227. p.)

⁸⁸ BEÉR János—KOVÁCS István—SZAMEL Lajos: Magyar államjog. Egyetemi tankönyv. Bp. 1960. 220—221. p.

⁸⁹ Igy KAREVA—KECSEKJAN—FEDOSZEEV—FEGYKIN i. m. 56—57. p.; HALFINA, R. O.—LJEVIN, I. D.—SZTROGOVIC, M. Sz.: Az általános állam- és jogelmélet alapjai. Bp. 1949. 15. p.; Juridiceszkij Szlovarj, II. köt. 588. p.; KOVÁCS i. m. 145. p.

musának kérdése játssza a döntő szerepet.⁹⁰ E problémára az ún. politikai rendszernek mint az államforma összetevőjének vizsgálata során még visszatérünk.

12. Az államforma másik összetevőjét az államhatalom területi megszerzéséhez kapcsolódó intézmények képezik. Míg a kormányforma, vagyis a legfőbb államhatalmi szervek rendszerének a kérdése végigkísérte az államforma-probléma egész történetét, addig az állam formájának ezt az elemét csak a burzsoá társadalom, illetve a nemzeti és soknemzetiségű államok kialakulása és fejlődése állította előtérbe. Ekkor bővült ugyanis az államok területi beosztásának kérdése a nemzeti elemmel,⁹¹ ami a burzsoá tudomány számára az államok új szempont szerinti osztályozását tette lehetővé.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után a soknemzetiségű szovjet állam létrejött az államhatalom területi megszerzésének kérdését a szocialista építés első vonalába állította. A nemzeti kérdésnek a szocialista föderáció útján történő megoldása mint a szovjet rendszer világtörténelmi jelentőségű sikere a szocialista állam- és jogtudományt is az államhatalom területi megszerzésének vizsgálatára ösztönözte. E kutatások tárták fel a kérdésnek az államformával mint az államhatalom gyakorlásának megszerzésével való kapcsolatát, s vezette az államforma új összetevőjének, az *államszerkezet formája* fogalmának kidolgozásához.⁹² Eszerint „az államszerkezet formája az állam belső tagozódása (mind adminisztratív-területi egységekre, mind autonóm politikai alakulatokra, vagy egyenesen szuverén államokra) és az államnak mint egésznek (központi szervei képében) alkotórészeihez való viszonya.”⁹³ E fogalom értelmezésében a szocialista állam- és jogelméleti irodalom többé-kevésbé egységes,⁹⁴ legfeljebb jelentősége alakul

⁹⁰ Ld. Állam- és jogelmélet. Egyetemi tankönyv. 120. p.; DENISZOV i. m. 13. p.; Juridiceszkij Szlovarj, II. köt. 588. p. Teljesen elhibázottnak kell viszont tartanunk Petrov felfogását, akinél a kormányforma társadalmi vonatkozásainak túlzott hangsúlyozása a jogi elemek, tehát a szervezeti oldal teljes feloldásához vezet. Petrov szerint „az államforma fő és döntő oldalát az államhatalmi szervek szervezeti elvei alkotják. Ezt az oldalt szökták a szovjet jogirodalomban kormányformának nevezni”. (PETROV i. m. 66. p.) Petrov álláspontjával ellentétben meg kell állapítanunk, hogy — amint arra hivatkoztunk — a szovjet jogirodalomban a kormányforma fogalma nem szervezeti elveket jelent, hanem állami szervek rendszerét, továbbá nem valamennyi, hanem csak a legfőbb államhatalmi szervekét. Petrov álláspontját csak a szocialista államok kormányformájának vizsgálatánál fejti ki részletesebben, s ennek során — a kormányformát az államhatalmi szervek szervezeti elveivel azonosítva — arra a következtetésre jut, hogy a szocialista állam kormányformája a következő elvekből tevődik össze: 1. a hatalmi szervek a forradalmi harc során kialakult tömegszervezetek; 2. a demokratikus centralizmus e szervek rendszerének felépítési rendje; 3. ezeket a szerveket a kommunista párt vezeti, ami meghatározza tevékenységük tartalmát és irányát. (PETROV: Osznovnütje priznaki formü goszudarsztva szocialiszticeszkogo tipa. 32. p.) Kevésbé tartjuk valószínűnek, hogy a szocialista államfejlődés jelenlegi szakaszán helyes volna az államgépezet-, szervezet-jellegének ilyen merész felbontása, a kormányforma általánosan elfogadott értelmezésének semmivel sem indokolt és tudományosan aligha védhető „átértékelése” útján.

⁹¹ Ld. PETROV: O ponjatii formü goszudarsztva. 69. p.

⁹² Helyesebbnek tartjuk a „goszudarsztvennoe usztrajsztvo” fogalomnak — a magyar jogirodalomban általában használt „államszerkezet”-tel szemben — „államszerkezet”-tel való fordítását, mert ez lehetővé teszi az elhatárolást az államforma mint az államhatalom szervezete és az államhatalom területi megszerzését kifejező fogalom között.

⁹³ KAREVA — KECSEKJAN — FEDOSZEEV — FEGYKIN i. m. 57. p.

⁹⁴ A többségétől eltérő felfogást képvisel a Halfina—Ljevjin—Sztrogovics-féle állam- és jogelméleti tansegédlet, amely az államszerkezetet az államapparátussal azo-

különbözőképpen az eltérő állami berendezésektől függően. Nyilvánvaló, hogy egységes (unitárius) állam esetében az államhatalom területi megszerzésének kérdése a központi és a helyi szervek viszonyának szabályozására, valamint az államszerkezetet átható szervezeti és működési elvek meghatározására korlátozódik. Más a helyzet a soknemzetiségű államoknál, ahol a központi és helyi államhatalmi szervek közti viszony szabályozása gyakran föderációs forma keretében történik, amely már *államok kapcsolatát* jelenti egy államrendszer keretében.⁹⁵

A nemzeti kérdés megoldására a szocialista államok gyakorlata — a szovjet rendszer mellett — számos formát dolgozott ki,⁹⁶ amelyek az államszerkezet formájában is szükségszerű eltéréseket eredményeznek. E formák sokfélesége, a felmerülő tudományos és gyakorlati problémák gazdagsága indokolhatja azt a kísérletet, amely a föderatív állam szervezeti felépítésével kapcsolatos kérdéseket, mint az államszerkezet belső struktúráján kívül eső, *az államok rendszerében* kialakult struktúrális problémát elválasztja az egységes (unitárius) állam szerkezetének kérdésétől, s az államforma önálló elemeként tartja számon.⁹⁷ Kétségtelen, hogy a föderáció valóban „az államkapcsolatoknak minősített, különleges esete, egy államrendszer szervezete, amely minőségileg különbözik úgy az egyes állam (Einheitsstaat) formájától, mint az államok egymáshoz való s nemzetközi életben jelentkező általános kapcsolataitól”,⁹⁸ nézetünk szerint azonban csak egyik határesetét képezi azoknak a lehetséges szervezeti megoldásoknak, amelyek az egyes államokon belül a nemzeti kisebbségek, illetve az egymás mellett élő népcsoportok önállóságának, autonómiájának különböző foka szerint épülnek ki. A kérdés behatóbb tanulmányozása azonban már átvezet az államjog területére, és kívül esik e tanulmány keretein.

13. Az egységes vagy több államforma-fogalom vizsgálatánál már utaltunk arra a szocialista állam- és jogelméleti irodalomban jelentkező álláspontra, amely az államforma fogalmában szervezeti és módszer-oldalt kíván megkülönböztetni, s ezzel az államforma „működésére”, dinamikájára utalni. Az az alapjában véve helyes törekvésük, hogy az államformát minél több oldalról, a tartalmi jegyek minél gazdagabb köre segítségével határozzák meg, vezetett a szocialista állam- és jogelmélet egyes művelőit az ún. politikai rendszernek — a kormányforma és az államszerkezet formája mellett — az államforma harmadik összetevőjeként való értékelésére. Hogy e kísérlet helyességét vagy helytelenségét eldönthessük, meg kell vizsgálnunk a politikai rendszer fogalmának eredetét, illetve e fogalom különböző értelmezéseit.

A politikai rendszer fogalma a modern burzsoá politika-tudomány sajátos terméke. Mint ismeretes, a társadalomtudománynak ez a néhány évtizeddel ezelőtt önállósult ágazata a szociológia térhódításának köszönheti létét; módszerei, kérdésfeltevései ennek megfelelően a burzsoá szociológia hatását

---

nosítja (i. m. 21. p.), valamint Kovács István, aki szerint az államszerkezet felépítése (formája) két elemből áll: 1. résztvesznek-e és milyen mértékben és módon az állam polgárai a központi és helyi szervek létrehozásában; 2. résztvesznek-e és milyen mértékben és módon az állam polgárai a központi és helyi szervek munkájában? (I. m. 145. p.)

⁹⁵ Ld. HALÁSZ i. m. 27. p.

⁹⁶ Ld. pl. a nemzeti kérdésnek az európai népi demokratikus országok közül Csehszlovákiában és Romániában megvalósított rendezését.

⁹⁷ Ld. HALÁSZ i. m. 27. p.

⁹⁸ Uo.

tükrözik. Erre az egyik legjobb példát éppen a politikai rendszer fogalma szolgáltatja. „Tág értelemben politikai rendszernek (régime politique) azt a formát nevezik, amely egy adott társadalmi csoportban megadja a kormányzók és kormányzottak általános megkülönböztetését. Szűkebb értelemben a politikai rendszer fogalma csupán az emberi társadalom egy sajátos típusának, a nemzetnek kormányzati felépítésére vonatkozik.”⁹⁹ A politikai rendszer alap-egysége a *szerep* (role). A szerep „valamely cselekvő személy orientációjának az a szervezett szektora, amely meghatározza és rögzíti az illető részvételét egy közös folyamatban”.¹⁰⁰ Egy politikai rendszert tehát úgy lehet meghatározni, mint egymást kiegészítő szerepek hálózatát vagy szerepek szerkezetét, amely formális és informális intézményeket, családokat, elektori testületeket, tömegeket, eseti vagy tartós csoportokat foglalhat magában.¹⁰¹

A politikai rendszernek ez az értelmezése az államot is beolvasztja a „formális és informális intézmények” sorába. Az állam fogalma tehát *szűkebb*, mint a politikai rendszer fogalma. Erre az elméleti konstrukcióra állítólag azért van szükség, hogy segítségével a formális-jogi szabályozással szemben a hatalomgyakorlás valóságát lehessen megragadni. Míg tehát a burzsoá államtudomány „klasszikus” irányzata élesen elítélte azt a „reális történeti életre irányuló” szemléletet, amely az államok *jogi* formájával szemben azok *politikai* formáját igyekezett feltárni, mert ez „mint minden nem-jogi tényező az államban, bizonytalan és határozatlan”,¹⁰² addig a modern politika-tudomány éppen a politikai rendszerek jogi formájának elemzését tekinti másodrendű feladatnak. „Túlságosan gyakran jelentkezik az az irányzat, amely a politikai rendszereket inkább jogi formájuk, mint gyakorlati funkcionálásuk alapján igyekszik leírni”, — panaszkodik a modern politika-tudomány egyik ismert képviselője. „Ez a felfogás talán igazolható volna azokban a boldog korszakokban, amikor a kormányzók becsületesen törekedtek feladataikat az alkotmányokba foglalt követelmények szerint ellátni. Ma azonban állandóan nő a szakadék a jog és valóság között, a betű és a szellem között, a rendeletek és azok végrehajtása között.”¹⁰³

Aligha szorul bizonyításra, hogy a burzsoá társadalomtudomány „valóság-vizsgálata” — az állam s az államhoz kapcsolódó politikai-jogi intézmények osztályjellegének leplezésével egyidejűleg — nem vezethet valóban tudományos eredményekre. A gondolati mag — a jog és a valóság lehetséges különválásának problémája — azonban évszázadok óta foglalkoztatja az államtudomány művelőit is. Már Aristoteles utalt annak az esetnek gyakoriságára, hogy bár az alkotmánytörvény nem demokratikus, de a szokások alapján demokratikusan kormányoznak, míg másutt, bár az alkotmánytörvény demokratikusabb, de a szokások alapján inkább oligarchikus viszonyok uralkodnak;¹⁰⁴ Bodin például a kormányforma és az uralmi forma megkülönböztetésével vont éles határvonalat az alkotmányba foglalt jogi követelmé-

⁹⁹ DUVERGER i. m. 7. p.

¹⁰⁰ WEBER, Max: The Theory of Social and Economic Organization. Translated by A. M. Henderson and Talcott Parsons. New York, 1947. 23. p.

¹⁰¹ Ld. ALMOND, Gabriel: Comparative Political Systems in: Political Behavior. Edited by Heinz Eulau, Samuel Eldersveld, Morris Janowitz. Glencoe, Illinois, 1956. 35. p.

¹⁰² Ld. JELLINEK i. m. 649. p.

¹⁰³ DUVERGER i. m. 8. p.

¹⁰⁴ ARISTOTELES: Politika. IV. 5. 1292b.

nyek és a valóság között;¹⁰⁵ míg azután a burzsoá Allgemeine Staatslehre a „bizonytalan és határozatlan” nem-jogi tényezőket kirekesztette vizsgálódásai köréből.

A szocialista állam viszonyai között, ahol a törvények megtartásának és megtartatásának alapvető követelménye döntő szerepet játszik a valóság alakításában, a politikai rendszer vizsgálatát sem a jog és a valóság összhangjának megteremtésére irányuló törekvés vezérli, hanem az államforma teljesebb megismerésének, az államformára vonatkozó törvényszerűségek pontosabb megfogalmazásának igénye. Ebből következik, hogy a politikai rendszer fogalma nem úgy jelentkezik, mint — az egyoldalú jogi szabályozással szemben — a hatalomgyakorlás társadalmi valóságának egészét megragadó fogalom,¹⁰⁶ hanem a jogszabályokban, elsősorban az alkotmányban szabályozott intézmények működéséhez, az államhatalom gyakorlásának ténylegesen érvényesülő módszereihez kapcsolódik.

A Halfina—Ljevin—Sztrogovics-féle állam- és jogelméleti tansegédlet még minden indokolás nélkül említi a politikai rendszert mint az államforma harmadik elemét.¹⁰⁷ A legújabb szovjet állam- és jogelméleti tankönyv „tágabb értelemben vett” államforma-fogalmának — mint erre utaltunk — ugyancsak összetevője a politikai rendszer fogalma.¹⁰⁸ Ugyanígy az államforma elemeként, „vagy ami ugyanaz, az államhatalom szervezetének alapvető oldalaként” értelmezi a politikai rendszert Petrov is,¹⁰⁹ sajnos minden részletesebb indoklás nélkül. Lényegében ugyanczen az úton — tehát az államforma-fogalom hármasságának elismerése útján — halad a népi demokratikus országok állam- és jogelméleti irodalma is.¹¹⁰ A politikai rendszer e meghatározásainak közös vonása, hogy azt az uralkodó osztály diktatúrájának megvalósítására szolgáló eszközök és módszerek összességéként fogják fel.

A szocialista államelmélet természetesen sem érheti be az államforma fogalmának olyan formális-jogi meghatározásával, amely nem veszi figyelembe annak a társadalmi valósággal, a társadalom osztálytagozódásával való összefüggését. Az állam osztálytartalmának formáját — mint Petrov helyesen megállapítja — az uralkodó osztály diktatúrájának szervezete, valamint a társadalomnak — egy történelmileg meghatározott osztály részéről történő — állami vezetését célzó alapelvek és módszerek alkotják. Az adott állam felépítésének, az osztálydiktatúra szervezeti elveinek és eszközeinek meghatározottsága jut kifejezésre a marxista—leninista államelmélet államforma-fogalmában.¹¹¹ Az államformát az államhatalom jogi szervezetére vagy annak egy részére leszűkítő burzsoá felfogás éppen az államforma osztálykötöttségét mossa el, tehát feltétlenül kiegészítésre szorul. Kérdéses azonban, hogy — nem vitatva az uralkodó osztály hatalmának gyakorlása során alkalmazott módszerek jelentőségét — a jogi formalizmus veszélyét a hatalomgyakorlás módszereinek az államforma önálló összetevőiként való értékelésével kell-e elkerülni?

¹⁰⁵ Ld. BODIN, Jean: Les six livres de la République. Paris, 1577. V. fej.

¹⁰⁶ Bár a szocialista jogirodalomban erre is van példa. Ld. HALÁSZ i. m. 16. p.

¹⁰⁷ Ld. HALFINA—LJEVIN—SZTROGOVICS i. m. 18—19. p.

¹⁰⁸ Ld. KAREVA—KECSEKJAN—FEDOSZEJEV—FEGYKIN i. m. 58. p.

¹⁰⁹ Ld. PETROV i. m. 67—68. p.

¹¹⁰ Ld. KUČERA i. m.; DOKOV i. m.; KOVÁCS i. m.

¹¹¹ Ld. PETROV i. m. 65. p.

A politikai rendszernek az államforma összetevőjeként való értékelése a szocialista államelmélet egy részében nyilván ezt a célt szolgálja. A politikai rendszer fogalma alá — amint arra utaltunk — azoknak az eszközöknek és módszereknek az összességét szokták vonni, amelyeknek segítségével az adott társadalom uralkodó osztálya megvalósítja a maga diktatúráját. Ennek az értelmezésnek a helyességét látszik igazolni Leninnek a burzsoázia osztályuralom két alapvető módszerére vonatkozó megállapítása, amely szerint a burzsoázia egyrészt csekély részleges engedelményekkel, a dolgozó osztályok részére bizonyos jogok megadásával, másrészt a népi tömegek — elsősorban a munkásosztály — nyílt, terrorisztikus elnyomásával, a jogok és szabadságok felszámolásával, sőt a burzsoázia törvényesség megszüntetésével gyakorolja a maga hatalmát.¹¹² Ez a lenini megállapítás azonban nézetünk szerint nem indokolja a hatalomgyakorlás módszereinek az államforma önálló elemeként való értékelését, sőt éppen ellenkezőleg, e módszereknek az államforma másik két összetevőjéhez való kapcsolását feltételezi. Az államforma szervezeti és módszer-oldalát különválasztó felfogás bírálatánál már utaltunk arra, hogy valamely társadalom uralkodó osztályának hatalomgyakorlási módszerei semmiképpen sem képzelhetők el a hozzájuk tartozó szervezeti formák nélkül. Ha viszont a politikai rendszert nem lehet csupán módszerek összességéként értelmezni, hanem annak fogalma logikai szükségszerűséggel szervezeti elemeket is tartalmaz, úgy legalábbis kétségesse válik a politikai rendszer mint az államforma önálló eleme külön tartásának indokoltsága. Erre nézetünk szerint csak akkor volna szükség, ha a politikai rendszernek olyan értelmezést adnánk, hogy az —, a jogi Sollen-t jelentő formális jogi szervezeti oldallal (kormányforma, államszerkezet formája) szemben — az államhatalom gyakorlásának *tényleges érvényesülését*, vagyis a Sein-oldalt jelenti. Az államhatalom szervezeti felépítésének mint követelménynek és a valóságban érvényesülő módszereknek mint a *tényleges helyzetet tükröző összetevőnek* szembeállításában azonban olyan világos újkantianus elméleti konstrukció, hogy azt a szocialista állam-és jogelmélet aligha fogadhatja el.¹¹³

Lenin — a burzsoázia hatalomgyakorlásának módszereire utalva — annak különösen két jellemző vonását, a törvényességhez való viszonyt, valamint az állampolgári jogok érvényesülésének kérdését hangsúlyozza. Könnyű belátnunk, hogy e két tényező, amely a törvények — s ezen belül az alkotmány — érvényesülésének vagy áttörésének gyakorlatában jelentkezik, egyaránt jellemzi az adott állam kormányformáját és államszerkezetét. Azok a jogszabályok, amelyek a legfőbb államhatalmi szervek vagy az állam területi beosztásához kapcsolódó szervek rendszerét szabályozzák, s ezen belül például azok létrehozásában az állampolgárok közreműködését — az állampolgári jogok terjedelmének megfelelően — meghatározzák, egyaránt a törvényesség érvényesülésének fokától mint a politikai hatalom gyakorlásának „módszerétől” függően valósulnak meg. Teljesen igaza van tehát az Arszanov-féle tankönyvnek, amikor a módszerek összességéként értelmezett politikai rendszert a kormányforma és az államszerkezet formájának részeként, összetevőjeként fogja fel.¹¹⁴

¹¹² Ld. LENIN: Művei. 16. köt. Bp. 1955. 362—363. p.

¹¹³ E konstrukció található Lukic-nál, aki az államfőt kifejező kormányformával a politikai rendszert mint „az államhatalom szuverenitásának politikai hordozóját” állítja szembe. Ld. LUKIC i. m. 237. p.

¹¹⁴ Állam- és jogelmélet. Egyetemi tankönyv. Bp. 1951. 121. p.

Mindezek alapján indokoltnak tűnik az a következtetés, hogy az az elméleti konstrukció, amely az államhatalom gyakorlásának módszereit „politikai rendszer” néven az államforma önálló elemének tekinti, semmiképpen sem helytálló.

Az a felismerés, hogy a szervezet felépítése nem választható külön annak működésétől, így a kormányformát és az államszerkezet formáját alkotó intézményektől mint az államhatalom szervezeti felépítésétől, nem lehet e hatalom gyakorlásának módszereit elszakítani, a szocialista állam- és jogelméleti irodalom legújabb termékeinek tanúsága szerint két irányba vezethet. Az egyik irányzat — amely a szovjet irodalomban mindinkább teret hódítani látszik — az államforma összetevőit a kormányformára és az államszerkezet formájára korlátozza, s a politikai rendszert vagy meg sem említi,¹¹⁵ vagy mint az államhatalom gyakorlásának módszerét, annak megnyilvánulási formáját, s nem mint az államforma összetevőjét értelmezi.¹¹⁶ Mindkét megoldás az Arszanov-féle tankönyv nyomában jár, amely — mint említettük — a politikai rendszert, bár részletesebb indokolás nélkül, a kormányforma fogalmán belül helyezi el.¹¹⁷ Ez a felfogás — az eddig kifejtettek tanúsága szerint is — kétségkívül a leghelyesebbnek, mert a leglogikusabbnak látszik. Tagadhatatlan gyengéje viszont, hogy nem öleli fel mindazokat az intézményeket, amelyek az államforma általános fogalmának értelmezéséből okszerűen következnek. Az államforma ismertetett összetevői, illetve az ezek körébe tartozó intézménycsoportok tehát nem fogják át az államforma teljességét, hanem csak annak *legjelentősebb oldalait*.

E hiányosság kiküszöbölésére törekszik a szocialista állam- és jogelméletben jelentkező másik megoldási kísérlet, amely a politikai rendszer új, átfogóbb értelmezésével kapcsolatos. Eszerint „a politikai rendszer valamely uralkodó osztály állami vezetéseinek módszereit és e módszerek megvalósítására szolgáló politikai szervezetek összességét jelenti.”¹¹⁸ Kétségtelen, hogy ez a megfogalmazás lehetőséget nyújt az állami hatalomgyakorlás egész valóságának fogalmi megragadására; hibája viszont, hogy magába olvasztja a kormányformát és az államszerkezetet alkotó intézményeket is, így nem marad elválasztó ismérv az államforma és az így értelmezett politikai rendszer fogalma között.¹¹⁹

Elképzeltető — bár a szocialista irodalomban eddig nem merült fel — a politikai rendszer önállóságának olyan indokolása is, amely e fogalom értelmezése tekintetében középuton áll egyrészt a politikai rendszer jelentésének a hatalomgyakorlás módszereire való korlátozása, másrészt e fogalom tartalmának túlzott kiterjesztése között. E kísérlet abból az alapvető tényből indulhatna ki, hogy valamely társadalom uralkodó osztálya az államhatalom gyakorlása során a társadalom tagjainak kisebb- vagy nagyobbfokú részvételt biztosít az államügyek intézésében. Ez a kérdés, a tömegek bevonásának vagy a hatalomból való kirekesztésének kérdése az államforma-elmélet központi problémája volt és marad az állam fennállásának egész története során. Azok

¹¹⁵ Ld. DENISZOV i. m. 13. p.

¹¹⁶ ALEKSZANDROV, N. G.—KALINÜCSEV, F. I.—KAREV, D. SZ.—NEDAVNIJ, A. L.—TUMANOV, V. A.—SEBANOV, A. F.: *Osznovü teorii goszudarsztva i prava*. Moszkva, 1960. 32. p.

¹¹⁷ *Állam- és jogelmélet*. Egyetemi tankönyv. 121. p.

¹¹⁸ HALÁSZ i. m. 16. p.

¹¹⁹ Vö. Halász államforma- és politikai rendszer-fogalmát. (I. m. 7., ill. 16. p.)

a szervezeti formák (intézmények) és a hozzájuk kapcsolódó módszerek, amelyek a lakosság tömegeinek a hatalom gyakorlásába való bevonását, illetve a hatalomból való kirekesztését határozzák meg, együttesen alkotják az államformát, vagyis az állam lényegének kifelé történő megnyilvánulását. Elképzelhető mármost a politikai rendszer fogalmának olyan értelmezése, hogy az a hatalom tömegbázisát különösen jellemző intézményeket foglalja össze. Ezek között nemcsak a törvények megtartásának s ezen belül a jogszabályba — alkotmányba — foglalt állampolgári jogok érvényesülésének kérdései mint a hatalomgyakorlás „módszerét” jellemző ismérvek szerepelnének, hanem a népakarat kialakításának olyan eszközei is, mint a választójog, a politikai pártok, a népképviselői szerv legfőbb ellenőrzési joga stb.

Mindezekből az elemekből valóban meg lehetne konstruálni a politikai rendszer új, használhatónak látszó fogalmát. E politikai rendszer-fogalom azonban az államformának nem a kormányformával és az államszerkezettel egyenértékű összetevője, mert elemei — amennyiben az államformának általunk elfogadott általános fogalma alá vonhatók — kivétel nélkül elhelyezhetők a kormányforma vagy az államszerkezet fogalmán belül is. Nincs tehát szükség ezeknek az elemeknek a kormányforma, illetve az államszerkezet fogalomköréből való kiszakítására és önálló „politikai-rendszer”-fogalom keretében való összefoglalására. Ennek csak akkor volna értelme, ha az államforma összetevőit pusztán osztályozási ismérvek tekintenénk; ebben az esetben ugyanis a „politikai rendszer” különbözősége szerinti osztályozás jelentős helyet foglalhatna el a többé-kevésbé megalapozott egyéb felosztások rendszerében.¹²⁰ Az államforma összetevői azonban — mint hangsúlyoztuk — intézmények összességét jelentik, s ennek keretében nincs szükség ugyanazon intézményeknek több összetevő fogalomkörében való szerepeltetésére.

Összegezőként megállapíthatjuk tehát, hogy, bár az államforma összetevőinek általunk — a szocialista állam- és jogelméleti irodalom újabb állásfoglalásaival összhangban — elfogadott értelmezése nem tekinthető hézagmentesnek, mégis a legkedvezőbb kiindulópontot biztosítja az államforma-elmélet valamennyi részletproblémájának kidolgozása számára.

14. Tanulmányunkban az államforma-fogalom bonyolult problematikáját csak az állam- és jogelmélet oldaláról, tehát a legáltalánosabb törvényszerűségek feltárása és elméleti összefüggések tisztázása céljából vizsgáltuk. Az egyes problémák részletesebb vizsgálata a szakjogtudományok feladatát képezi. Ha ezt a munkát sikerült megkönnyítenünk, az állam- és jogelmélet nagy feladatának megoldásához, a szakjogtudományokkal való együttműködés minél jobb megvalósításához is hozzájárultunk.

¹²⁰ Csak érdekességként említjük, hogy egy újabb burzsoá államelméleti munka az államoknak nem kevesebb, mint 3 fő- és 9 kiegészítő ismérv alapján történő osztályozását adja. Ld. KÜCHENHOFF, Günther—KÜCHENHOFF, Erich: Allgemeine Staatslehre. Dritte Auflage, Stuttgart, 1957. 120—153. p.

О ПОНЯТИИ ФОРМЫ ГОСУДАРСТВА

3. Петери

Автор статьи поставил в центр своего исследования разработку вопроса о понятии формы государства, составляющего один из частных вопросов проблемы о форме государства, сыгравшей большую роль как в истории классовой борьбы, так и в истории политических учений. Рассмотрев предварительные вопросы методологического характера, автор приходит к выводу о том, что понятие формы государства может быть использовано для социалистической теории государства и права, только будучи разработано путем теоретического обобщения общественной действительности, при помощи использования категорий марксистской философии.

Подход к существу государства со стороны государственных явлений ведет к вопросу о понятии формы государства. Сущность государства в качестве содержания проявляется в конкретных государствах. Содержание определенного государства получает выражение в понятии социалистической теории государства и права о типе государства, между тем понятие формы государства является мыслительным отображением формы проявления государства. Связь между типом и формой государства представляет собой связь между содержанием и формой, причем характер этой связи создает возможность для решения научных проблем, относящихся к условному характеру форм государств, различию между ними и их изменениям.

Изложив краткий очерк истории развития понятия формы государства, автор останавливается на вопросе о понятии формы государства в соответствии с социалистической теорией государства и права. Автор выступает против «узкого» и «широкого» толкования понятия формы государства и тем самым против лишнего и неправильного освещения этого понятия в двух смыслах, совершая попытку, направленную на определение общего понятия формы государства. В результате анализа противопоставленных друг другу концепций автор приходит к выводу о том, что определение формы государства в качестве совокупности политических учреждений, служащих целям осуществления государственного руководства, содержит в себе как указание на построение организации государственной власти, так и ссылку на методы деятельности государства.

В заключение статьи автор разбирает вопросы, относящиеся к составным частям формы государства, представляющие собой специфическую проблематику, характерную для социалистической теории государства и права. В отличие от буржуазных теорий государства, трактующих форму государства исключительно в качестве признака деления государств, автор объявляет составными частями формы государства те политические учреждения, которые, имея характер надстройки, оказывают воздействие друг на друга, а также на свой базис, осуществляя большое значение также в области сознательного формирования действительности.

Исследуя составные части формы государства, автор проанализирует те политические и юридические учреждения, из которых складывается выражающая существо государства форма, т. е. организационная сторона. Среди указанных составных частей выдвигается система органов, осуществляющих верховную государственную власть, и их взаимосвязи (форма правительства) с одной стороны, а с другой — совокупности учреждений, примыкающих к территориальной организации государственной власти (устройство государства). Политический строй не считается автором самостоятельным элементом формы государства, будучи трактован в качестве совокупности методов и принципов, охватывающих форму правительства и устройство государства.

A PROPOS DE LA NOTION DE LA FORME D'ETAT

par

Zoltán Péteri

L'auteur considère le problème de la définition de la forme d'Etat, comme une des questions de détail du problème général de la forme d'Etat. En effet, le problème de la forme d'Etat joue un rôle très important à la fois dans l'histoire des luttes des classes et dans celle des doctrines politiques. Sur la base d'une analyse des questions préalables méthodologiques du problème, l'auteur arrive à la conclusion, qu'en ce qui concerne la théorie socialiste de l'Etat et du droit, la notion de la forme d'Etat n'est

ntilisable qu'au cas seulement, où elle est définie moyennant d'une généralisation théorique de la réalité sociale et à l'aide de l'application des catégories de la philosophie marxiste.

C'est en s'approchant de l'essence de l'Etat du côté des phénomènes étatiques qu'on arrive à la notion de la forme d'Etat. L'essence de l'Etat, en tant que contenu, apparaît dans les Etats particuliers. La notion du type d'Etat de la théorie socialiste de l'Etat et du droit exprime le contenu d'un Etat donné, tandis que celle de la forme d'Etat est une image de la forme extérieure de l'Etat, réfléchi dans la pensée. La connexité entre type d'Etat et forme d'Etat et la connexité qui existe entre le contenu et la forme, permet de résoudre les problèmes scientifiques relatifs à la conditionnalité, aux différences et les changements des formes d'Etat.

Après un bref aperçu de l'historique de la notion de la forme d'Etat, l'auteur s'occupe de cette notion telle qu'elle se présente dans la doctrine socialiste de l'Etat et du droit. L'auteur s'oppose à des interprétations «plus étroite» et «plus large» de la notion de la forme d'Etat et, par ceci, à un dédoublement inutile de cette notion, puis il essaye de donner une définition générale à la forme d'Etat. De l'analyse des thèses opposées, il arrive à la conclusion que la définition de la forme d'Etat comme l'ensemble des institutions politiques destinées à la réalisation de la direction de l'Etat, comprend un renvoi à la fois à la structure organique des pouvoirs de l'Etat et aux méthodes de son fonctionnement.

Pour finir, l'étude s'occupe des composants de la forme d'Etat, comme problème spécifiquement caractéristique de la théorie socialiste de l'Etat et du droit. Contrairement aux théories bourgeoises de l'Etat qui considèrent la forme d'Etat comme une critère de division seulement, l'auteur adopte la thèse selon laquelle les composants de la forme d'Etat sont des institutions politiques qui en conséquence de leur nature de superstructure agissent activement les unes sur les autres et sur leur base aussi et ont un rôle important dans la formation consciente de la réalité.

Au cours de ses recherches relatives aux composants de la forme d'Etat, l'auteur examine les institutions de nature à la fois juridique et politique, dont la «forme» se compose qui constitue l'essence de l'Etat, c'est-à-dire le côté organique de l'Etat. Parmi ces institutions une importance particulière revient, d'une part, au système des organes exerçant le pouvoir suprême de l'Etat et à leurs relations réciproques (forme du gouvernement) et, d'autre part, à l'ensemble des institutions attachées à l'organisation territoriale de l'Etat (organisation étatique). Le régime politique est considéré par l'auteur non comme un élément constitutif séparé de la forme d'Etat, mais seulement comme l'ensemble des méthodes et des principes qui pénètrent la forme d'Etat et l'organisation étatique également.